

TANZİMAT'IN İLK SARAY DÜĞÜNÜ: SULTAN II. MAHMUD'UN KIZI ATİYYE SULTAN'IN AHMED FETHİ PAŞA İLE EVLENMESİ

SERAP SUNAY*

Giriş

Osmanlı devlet geleneğinde önemli bir yere sahip olan sūr-ı hümayunlar¹, bilhassa padişahların saltanatlarının parlak olduğu devirlerde binbir gece masallarını aratmayacak görkemde yapılırdı. Kanuni Sultan Süleyman'ın Hatice Sultan için on beş gün süren, Osmanlı hanedanının İstanbul'da yaptırdığı ilk muhteşem düğün², Sultan III. Murad'ın, şehzadesi Mehmed'e yaptığı elli üç gün süren sünnet düğünü, Sultan IV. Mehmed'in iki şehzadesinin sünneti ve kızına yaptığı düğünler³ ile Sultan

* Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü doktora öğrencisi, Afyon/TÜRKİYE, e-posta: serapsunay@yahoo.com

¹ Sūr-ı hümayun, padişahların erkek çocuklarının sünnet, kızlarının ve kız kardeşleri ile yegenlerinin evlilik düğünleri için kullanılan genel bir tabirdir (Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, c. III, İstanbul 2004, s. 278; Metin And, "Sur-ı Hümayun", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Tarih Vakfı Yayınları, c. 7, İstanbul 1994, s. 71; Dündar Alikıbuç, "Osmanlı Saray Teşrifâtı ve Törenleri", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 9, Ankara 2002, s. 884; Mehmet Arslan, "Osmanlı Saray Düğünleri Ve Şenlikleri Ve Bu Konuda Yazılan Eserler: Sûrnâmeler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, c. 9, Ankara 1999, s. 169). Sünnet düğünleri için yapılanlara sūr-ı hitan, evlendirme düğünü için yapılanlara ise sūr-ı cihâz denilir. Bunların dışında, sūr-ı hümayun bir zaferin kazanılması, sultanın cülusu ya da cülus yıldönümü, şehzadele-
rin okumaya başlaması (bed-i besmele), saraydaki doğumlar (velâdet-i hümayun) için de düzenlenirdi (Metin And, *40 Gün 40 Gece, Osmanlı Düğünleri, Şenlikleri, Geçit Alayları*, Toprakbank, İstanbul 2000, s. 28-45; And, a.g.m., s. 71). Resmî olarak devlet görevlilerinin katılımıyla gerçekleşen bu merasimler, Osmanlı Devleti'nin teşkilatı ve yapısı, iktidar ve hükümlerlik anlayışı ve kültürel kimliği ile doğrudan ilgilidir (Zeynep Tarım Ertuğ, "Osmanlı Devletinde Resmî Törenler ve Birkaç Örnek", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, c. 9, Ankara 1999, s. 133). Osmanlı Devleti surnâmelerinin kronolojik sıralaması için bkz. Hatice Aynur, *Salıha Sultan'ın Düğününün Anlatan Surnâmeler (1834)*, Harvard Üniversitesi, Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Harvard 1995, s. 3-5; Mehmet Arslan, *Türk Edebiyatında Manzum Surnameler Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1999, s. 32-36; Arslan, a.g.m., s. 173-174; Yüksel Aktaş Baycar, *II. Mahmud'un Kızı Mihrişah Sultan'ın Sūr-ı Hümayununu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakıncağ Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 2-4. Bu makalede kullanılan Atiyye Sultan'ın düğününü anlatan surnâme bu listelerin hiçbirinde mevcut değildir.

² Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1980, s. 32.

³ Mehmet Zeki Pakalın, a.g.e., c. III, s. 278; Sultan III. Murad'ın, şehzadesi Mehmed'e yaptığı sünnet düğünü için bkz. Orhan Şaik Gökyay, "Bir Saltanat Düğünü", *Topkapı Sarayı Müzesi*, Yıllık-1 (1986), s. 21-55.

III. Ahmed'in Lâle Devri'nde 5 yaşındaki kızı Fatma Sultan için yaptığı on gün süren düğün⁴, dillere destan olan sûr-ı hümayunlardan bazılarından⁵. Geçmiş yüzyıllarda olduğu gibi, 19. yüzyılda da Osmanlı Devleti, çeşitli sûr-ı hümayunlara tanıklık etti. Bunlardan neşredilen ve bu yüzyıla ait olanlarından ilki, 24 Mayıs 1834'te başlayan ve on üç gün süren, Sultan II. Mahmud'un kızı Saliha Sultan ile Kaptan-ı Derya Halil Rifat Paşa'nın düğününü anlatan sûrnâmedir⁶. Bir diğer çalışma ise yine Sultan II. Mahmud'un 29 Haziran 1812'de Hoşyar kadından doğan Mihrimah Sultan⁷ ile Mehmed Said Paşa'nın 28 Nisan 1836'da başlayan düğünü-

⁴ Ali Akyıldız, *Mümin ve Müsriif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, 3. bs., s. 26n; Fatma Sultan ve Silâhtar Ali Paşa çiftinin düğünü için bkz. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, 3. bs., s. 98-108; Çağatay Uluçay, "Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Ait Bir Araştırma", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, sy. IV (1958), s. 139-148. Fatma Sultan, Silâhtar Ali Paşa ile çok küçük yaşta nişanlanıp görkemli bir düğün töreni ile evlenmesine rağmen; evlilikleri, Fatma Sultan'ın sekiz sene boyunca bulûğuna ermesini bekleyen Silâhtar Ali Paşa'nın, 1717'de Petervaradin'de şehit düşmesi nedeni ile sembolik kaldı (Akyıldız, *a.g.e.*, s. 26n; Uluçay, *Harem II*, s. 108; Uluçay, *a.g.m.*, s. 148). Fatma Sultan, aynı sene 50 yaşındaki Nevşehirli İbrahim Paşa ile muhteşem bir düğünle evlendirildi (Akyıldız, *a.g.e.*, s. 26n).

⁵ İstanbul'daki önemli sûr-ı hümayunların bir listesi için bkz. And, *a.g.m.*, s. 72. Tanzimat öncesinde yapılan bu düğünleri anlatan, sûrnâmeler neşredilmiştir. Bunlar için bkz. Mehmet Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri*, Sarayburnu Kitaplığı, c. 1-6 (Sekiz kitap altı ciltte).

⁶ Aynur, *a.g.e.*, s. 9; 1988 senesinde Boğaziçi Üniversitesi'nde Yüksek Lisans tezi olarak yapılan bu çalışma 1995'te Harvard Üniversitesi tarafından basılmıştır. Hatice Aynur, eserinde Saliha Sultan'ın düğün törenini anlatan, Sûrnâme-i Es'ad, Sûrnâme-i Rifat ve yazarı belli olmayan üç farklı sûrnâmenin nüsha tanıtımları ile bunların çeviriyazılı metinlerini yer vermiştir. Ayrıca konunun özeti için bkz. Hatice Aynur, "Saliha Sultan'ın Düğün Töreni ve Şenlikleri", *Tarih ve Toplum*, c. 11/ sy. 61 (Ocak 1989), s. 30-39.

⁷ Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 130; Evliliği yalnızca iki yıl süren Mihrimah Sultan, 12 Temmuz 1838'de doğum esnasında vefat etti (Adnan Giz, "İkinci Mahmud'un Kızları II", *Tarih Dünyası*, sy. 9 (Ağustos 1950), s. 369).

⁸ Mehmet Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 4-5*, Sarayburnu Kitaplığı, İstanbul 2011, s. 23. Bu konuda birbirinden habersiz iki çalışma yapıldığı tespit edilmiştir. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY. 6097 numarada bulunan Lebib Efendi'nin bu sûrnâmesine dayalı yapılan bir diğer çalışma ise Yüksel Aktaş Baycar'ın 2006 senesinde İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapmış olduğu yüksek lisans tezidir (Baycar, *a.g.t.*). Tezin başlığı Mihrimah Sultan'ın düğünü olmasına rağmen, içerisinde şehzade Abdülmecid ve Abdülaziz'in sünnet düğünleri de bulunmaktadır (Baycar, *a.g.t.*, s. 44-58). Lebib sûrnâmesinin çeviriyazılı metni için bkz. Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 4-5*, s. 51-196; Yüksel Aktaş Baycar, *a.g.t.*, s. 61-211; Ayrıca, nüsha tanıtımı için bkz. Baycar, *a.g.t.*, s. 11; Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 4-5*, s. 14. Mehmet Arslan, 2011 yılındaki bu çalışmasında Yüksel Aktaş Baycar'ın yüksek lisans tezinden bahsetmemiştir. Mihrimah Sultan'ın düğünü ve evliliği için bkz. Miss Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul, Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*, Çeviren: Banu Büyükkal, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 149-159, 250-281, 345-353; Helmuth Von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, Çeviren: Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969, s. 52-54.

dür⁸. Lebib Efendi⁹ tarafından kaleme alınan bu sûrnâmede, Sultan II. Mahmud'un şehzadeleri Abdülmecid ve Abdülaziz'in muhteşem sünnet düğünleri de anlatılmaktadır¹⁰. Bu çalışma ise 19. yüzyılın üçüncü, Tanzimat'ın ilk evlenme düğünü olan, Sultan II. Mahmud'un kızı, Atiyye Sultan'ın Ahmed Fethi Paşa (Rodosîzâde)¹¹ ile evlenmelerini konu almıştır.

Osmanlı düğünleri hazırlıkların başlamasından, törenin sona ermesine değin mükemmel bir şekilde planlanırdı. Düğün süresince her gün ne yapılacağı, davet edilecek kişiler, verilecek ziyafetler¹², huzura kabul edilecekler, hangi gün hangi eğlence ve törenin yapılacağı, en ince detayına kadar tasarlanıp, ilgililere tebliğ edilirdi. Davetliler ve düğünü izleyecekler için uygun yerler yapılır, çadırlar kurulurdu¹³. Hatta

⁹ Tophâne ruznâmecisi Mustafa Efendi'nin oğlu olarak 1788-89 (1203)'te dünyaya gelen Lebib Mehmed Efendi, 30 Aralık 1866 (22 Şaban 1283)'te vefat etmiştir. Eyüp'te medfundur. Lebib Mehmed Efendi'nin görev kaydı için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, Tarih Vakfı Yayınları, c. 3, İstanbul 1996, s. 901. Eserleri için bkz. Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri 1299-1915*, Meral Yayınları, c. 2, İstanbul 1972, s. 211.

¹⁰ Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 4-5*, s. 39-44; Baycar, *a.g.t.*, s. 44-58. Sultan II. Mahmud döneminde düzenlenen bazı şenlikler için bkz. Özdemir Nutku, "II. Mahmud Döneminde Düzenlenen Önemli Şenlikler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, c. 11, Ankara 1999, s. 605-614. Şehzade Abdülmecid ve Abdülaziz'in sünnetlerinde yapılan eğlenceler ve verilen ziyafet için bkz. Moltke, *a.g.e.*, s. 55. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T.Y. 6097 numarada kayıtlı Lebib Efendi'nin kaleme aldığı bu sûrnâmenin (Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 4-5*, s. 14). bir sureti de "Saadetli Lebib Efendi Hazretleri tarafından kaleme alınan surname suretidir" başlığıyla Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Defterleri (A.d), nr. 366, vr. 51b-60a, arasında bulunmaktadır. Ayrıca 11 Zilkade 1251-1 Zilkade 1315 arasındaki sür-ı hümayunları içeren bu defterde, Mihrimah Sultan'ın düğünü (BOA), Sadaret A. d, nr. 366 vr. 1b-8a arasındadır. Filiz Karaca, bu varak numaralarını 1b-8b olarak vermişse de Mihrimah Sultan'ın 8a varlığında son bulan düğününü anlatan defterde, 8b varığı boştur. Krş. BOA, Sadaret A. d, nr. 366 vr. 1b-8a, Filiz Karaca, *Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifat Müessesesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997, s. 78n.

¹¹ Ahmed Fethi Paşa'nın kariyer bilgileri için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c. 2, s. 522-523; Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricâli (1839-1922) Prosopografik Rehber*, İSİS, İstanbul 1999, s. 56. Semerkant çevresinden gelen Ahmed Fethi Paşa'nın ailesine, Kanûni Sultan Süleyman döneminde Rodos sancak beyliğinin verilmesi sebebiyle, aile "Rodosîzâde" unvanını almıştır (Önder Küçükerman, "Tanzimat Dönemi Devlet Adamlarından Fethi Ahmed Paşa ve Türk Cam Sanayiinin Gelişimine Katkıları", *Sinan Genim'e Armağan-Makaleleri*, (İstanbul 2005), s. 459).

¹² Düğün ve şenliklerde ziyafetlerde ikram edilen yiyecekler için bkz. Arslan, *a.g.m.*, s. 183.

¹³ Arslan, *Türk Edebiyatında Manzum Surnameler*, s. 135; Arslan, *a.g.m.*, s. 178; Alikılıç, *a.g.m.*, s. 884; Aynur, *a.g.e.*, s. 21-35; Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 4-5*, s. 17-39; Baycar, *a.g.t.*, s. 24-40; Uluçay, *Harem II*, s. 98-108; Uluçay, *a.g.m.*, s.139-148.

Atiyye Sultan'ın sûrnâmesinde olduğu gibi, yapılması geren tadilat işlemleri için ilgili kurumlarla yazışmalar yapıldı¹⁴. Ayrıca, Osmanlı gelenğinde önemli bir yere sahip olan bu sûr-ı hümayunlarda, etraf kandiller ve meşalelerle süslenir, havai fişekler atılır, balonlar uçurulur¹⁵, sirk sanatları, gözbağcılık sanatı, şiir ve tasvir sanatları, dekor ve süsleme sanatları, ışık sanatları, dramatik savaş oyunları, musiki, dans ve spor gösterileri gibi pek çok faaliyetler düzenlenirdi¹⁶.

Sûr-ı hümayunlar sultanların evlenmesi ya da sünnetlerinin yapılması dışında başka amaçlara da hizmet etmekteydi. Ayrım gözetmeksiz tüm halka açık yapılan bu şenlikler sayesinde halkın, günlük yaşamın tekdüzelığı ve sorunlarından da uzaklaşması sağlanırdı. Toplum içerisinde kaynaşma artar, devletin gücü, hem halka hem de dış ülkelerin temsilcilerine gösterilirdi. Bunun gibi sosyal ve siyasi faydalarının yanı sıra, şenlikler her ne kadar hazineye büyük külfet olsa da istihdam sağlar, alım satımı hızlandırır. Bu açılardan değerlendirildiğinde, sûr-ı hümayunların incelenmesi devrinin toplumsal yaşamı, kültürü, sanat ve teknoloji¹⁷ ile teşrifat kurallarının anlaşılması ve folklor¹⁸ tarihimize açısından büyük önem taşır.

Atiyye Sultan

Sultan II. Mahmud'un kızı olan Atiyye Sultan, 2 Ocak 1824 (29 Rebiülâhır 1239) Cuma gecesi¹⁹ doğdu. Annesi Pirûz-ı Fe-

¹⁴ BOA, Sadaret A. d, nr. 366 vr. 18b.

¹⁵ Sultan II. Mahmud'un kızı Adile Sultan'ın, Haydarpaşa'da gerçekleşen düğününde Komaski'nin havalandığı balon, törenin en ilgi çekici detaylarından. Bu İstanbul'da görülen üçüncü balondur. Bkz. Necdet Sakaoglu, "Adile Sultan", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Tarih Vakfı Yayınları, c. 1, İstanbul 1993, s. 80.

¹⁶ And, a.g.m., s. 72; bu şenliklerde sergilenen sanatlar ve oyunlar için bkz. And, a.g.e., s. 70 vd; Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, Hazırlayan: Kâzım Arısan ve Duygu Arısan Günay, İstanbul 1995, II, s. 388 vd; Arslan, *Türk Edebiyatında Manzum Surnameler*, s. 232 vd.

¹⁷ And, a.g.m., s. 72; Şenliklerin işlevleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. And, a.g.e., s. 18-27.

¹⁸ Uluçay, *Harem II*, s. 93.

¹⁹ BOA, Cevdet Dahiliye Tasnifi (C.DH), nr. 217/10829 31 Ocak 1824 (29 Cemaziyellevvel 1239); BOA, Cevdet Saray Tasnifi (C.SM.), nr. 1/11, 4 Mart 1824 (3 Recep 1239); BOA, C.SM., nr. 171/8551 5 Nisan 1824 (5 Şaban 1239); Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 134. Halûk Y. Şehsuvaroğlu, Atiyye Sultan'ın 11 Şubat 1824 (10 Cemaziyelâhır 1239)'te Cuma günü saat 2 civarlarında doğduğunu söyler (Halûk Y. Şehsuvaroğlu, "Atiyye Sultan", *Resimli Tarih Mecmuası*, c. 3/sy. 25 (Ocak 1952), s. 1200). Mehmed Süreyya ve Necdet Sakaoglu da aynı tarihi verir (Süreyya, *Sicill-i Osmani*, c. 1, s. 6; Necdet Sakaoglu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları Vâlide Sultanlar, Hâtainlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanefendiler*, Oğlak Yayınları, İstanbul 2008, s. 406). Adnan Giz ise Atiyye Sultan'ın doğum tarihini 1823 olarak verir (Adnan Giz, a.g.m., s. 369; Adnan Giz, *Osmanlı Prensleri A-G*, İstanbul Üniversitesi bitirme tezi, no: 3718, İstanbul 1950, s. 4).

lek²⁰ Hanım'dı. Sultan II. Mahmud'un daha önce doğan çocuklarının çok yaşamaması²¹ sebebiyle, Atiyye Sultan'ın doğumu Enderun'da büyük bir sevinçle karşılandı. Üç gün boyunca, İstanbul başta olmak üzere, Cezayir, Girit, Kandiye gibi imparatorluğun pek çok yerinde doğumu için şenlikler düzenlendi, toplar atıldı²². Sultan II. Mahmud, o sabah Cuma namazından önce silahtar ağasının dairesine giderek, kendisini taltif edip, Enderunluları huzura çağırdı. Şehzade doğumlarında serpilmesi âdet olan gümüş para yerine, altın serptirdi. Bu seremoninin ardından mehterânı dinleyip, Cuma selamlığına çıkan Sultan II. Mahmud'un dönüşünde, Topkapı Sarayı'nda sabaha kadar süren şenlikler başladı. Ertesi gün bayram tebriklerinde yapıldığı gibi, Sadrazam Galib Paşa ile Şeyhülislam Mekkizâde, Gülhane köşkünde padişahın huzuruna çıkıp, yeni doğan Atiyye Sultan'a uzun ömür dilediler. İyi dileklerinin ardından saraydaki eğlenceleri izleyip, Bâbâîlî'ye döndüler. Aynı gün ve ertesi gün de eğlenceler devam etti, hayal ve meddah gibi oyunlar sergilendi.

Sultan II. Mahmud, doğumunu büyük bir sevinçle karşıladığı kızı Atiyye Sultan'ın yetişmesine de büyük önem verdi. Sultan, kendisinden bir yaş büyük olan kardeşi şehzade Abdülmecid'le birlikte eğitim aldı. Hassas ve zeki bir çocuk olduğu söylenen Atiyye Sultan, kısa zamanda hocalarının takdirini kazandı. Özellikle hüsn-i hatta kabiliyetliydi. Atiyye Sultan, kumral, ince ve narin yapıydı. Küçük yüzüne rağmen iri gözleri oldukça dikkat çeken özelliklerindendi²³.

Atiyye Sultan, çocukluğunda, şehzade Abdülmecid'e özendiğinden, onun gibi Mahmudiye fesi ve erkek çocuk kıyafetleri giydirilerek, kar-

²⁰ Adnan Giz, Atiyye Sultan'ın annesinin ismini Pervizfelek şeklinde nakleder. Ayrıca Adile Sultan Divânı'nda da Fersifelek olarak geçtiğini belirtir (Giz, *a.g.t.*, s. 4). Sultan II. Mahmud'un altıncı kadınefendisi olan Pirûz-ı Felek Hanım, 21 Eylül 1863'te vefat etti. Sultan Mahmud türbesine bitişik odaya defnedildi (Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 401).

²¹ Sultan II. Mahmud'un ilk çocuğu olan Fatma Sultan 6 aylıkken öldü. Fatma Sultan'ın öldüğü gün dünyaya gelen Ayşe Sultan da yaşını doldurmadan öldü. 19 Nisan 1811'de doğan üçüncü kuzna da ilk çocuğuna atfen Fatma adı verildiye de o da 14 yaşında çiçek hastalığından öldü. 1809'dan 1816'ya kadar padişahın hemen her sene bir çocuğu oluyor fakat pek az yaşıyordu (Adnan Giz, "İkinci Mahmud'un Kızları", *Tarih Dünyası*, sy. 8 (Ağustos 1950), s. 317-318).

²² BOA, C.DH., nr. 217/10829 31 Ocak 1824 (29 Cemaziyevvel 1239); BOA, C.SM., nr. 1/11, 4 Mart 1824 (3 Recep 1239); BOA, C.SM., nr. 171/8551 5 Nisan 1824 (5 Şaban 1239).

²³ Şehsuvaroğlu, *a.g.m.*, s. 1200. Halûk Y. Şehsuvaroğlu'nun bu makalesinin özeti Ali Seydi Bey tarafından tekrar neşredilmiştir (Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilât-ı Kadîmemiz*, Baskıya Hazırlayan: Niyazi Ahmet Banoglu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul t.y., s. 47-51).

deşi Abdülmecid ile birlikte gezintilere çıkarılırdı. Bu ziyaretlerin uğrak yerlerinden birisi de iki kardeşin askerlik eğitimi aldıkları, seraskerlik makamında bulunan Hüsrev Paşa idi²⁴. Atiyye Sultan, 15 yaşına geldiğinde, babası Sultan II. Mahmud'u kaybetti²⁵. Bunun üzerine, Osmanlı geleneğine göre gelinlik çağına eren Atiyye Sultan'ın, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye Âzâsı olan Ahmed Fethi Paşa ile düğününü ağabeyi Sultan Abdülmecid yaptı²⁶.

Atiyye Sultan, Ahmed Fethi Paşa ile evlendiğinde 16, paşa ise 39 yaşındaydı²⁷. Sultan Abdülmecid çiftin ikameti için Arnavutköy Sahilsarayını tahsis etti²⁸. Atiyye Sultan, ayrıca, Kuruçeşme Sarayı, Eyüp ile Defterdar arasındaki Esmâ Sultan Sarayı ve Kâğıthane'de bulunan köşkünde yaşadı²⁹. Diğer kardeşleri Saliha ve Mihrimah sultanlar gibi uzun ömürlü olmayan Atiyye Sultan, 11 Ağustos 1850 (2 Şevval 1266)'de 26 yaşındayken vefat etti ve babası Sultan II. Mahmud'un türbesine defnedildi. Yaklaşık on sene süren evliliklerinde çiftin, 1843 (1259)'te Seniye Hanımsultan, 1847 (1263)'de de Feride Hanımsultan adlı iki kızı oldu³⁰. Seniye ve Feride Hanımsultanları, Sultan II. Abdülhamid evlendirdi³¹.

²⁴ Hüsrev Paşa, Atiyye Sultan ve şehzade Abdülmecid'in bu ziyaretlerinde onlara ikramda bulunurdu. Bu esnada da başından fesini çıkarıp, beyazlamış saçlarını göstererek, "Bakınız bu saçlar velînimetim pederiniz uğrunda böyle ağardı. Ben ihtiyarım, pederinize söyleyiniz de benim başımı kesmesin" demiş. Sultan II. Mahmud da bu sözleri duymaktan pek hoşlanırmış (Şehsuvaroğlu, a.g.m., s. 1201; Sakaoğlu, a.g.e., s. 406).

²⁵ Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 134; Sultan II. Mahmud, 1 Temmuz 1839 (19 Rebiülâhır 1255) pazartesi günü, sabah saat 10'da Sarıkaya'da bulunan kız kardeşi Esmâ Sultan'ın köşkünde 54 yaşındayken vefat etti. Ali Akyıldız, "Sultan II. Mahmud'un Hastalığı ve Ölümü", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 4 (İstanbul 2001), s. 66. Sultan II. Mahmud'un hastalığının evreleri ve ölümü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Akyıldız, a.g.m., s. 49-84.

²⁶ BOA, Sadaret A. d, nr. 366 vr. 15a; *Takvim-i Vekayi*, nr. 190, 10 Ocak 1840 (5 Zilkade 1255); *Ceride-i Havâdis*, nr. 2, 10 Ağustos 1840 (11 Cemaziyelâhır 1256); Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 134.

²⁷ Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 134.

²⁸ Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 134; Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Boğaziçi'ne Dair*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1986, s. 139, 200.

²⁹ Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 134. Kâğıthane'deki bu köşk ve çiftlik Atiyye Sultan'ın ölümünden sonra şehzade Abdülhamid'e temlik edildi (Giz, a.g.t., s. 5; Giz, a.g.m., s. 369).

³⁰ Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 135; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. 1, s. 6; Giz, a.g.t., s. 5; Giz, a.g.m., s. 369; Şehsuvaroğlu, a.g.m., s. 1202.

³¹ Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 135.

Kız kardeşi Adile Sultan'ın, Atiyye Sultan'ın vefatının ardından üzüntüsünü ifade etmek için kaleme aldığı mısralarından, sultanın kısa evliliğinde saadeti bulamadığı anlaşılmaktadır.

Kardeşim Abdülmecid edip cülûs
Atiyye Sultan'ı etdi nev-arus
Fethi Paşa'ya inayet eyledi
Haklarında lûtf ü himmet eyledi
Zevci ile olmamıştı şâd-kâm
Bulamadı zevk-ı dünyayı tamam³².

Damat Ahmed Fethi Paşa

Tanzimat devrinin önemli simalarından biri olan Ahmed Fethi Paşa, Enderun'dan yetişme Rodoslu rikâbdar Hâfız Ahmed Ağa'nın oğludur. Babası vefat ettiğinde henüz ana karnında olan Ahmed Fethi Paşa, 1801 yılında Eyüp'te Abdullah Paşa Yalısı'nda doğdu. 1809'da Sultan II. Mahmud'un saltanatında Enderun'a alınan Ahmed Fethi Paşa, 1826'da Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin Enderun Ağaları bölüğüne girdi. 1827'de binbaşılığa, 1828 Osmanlı-Rus savaşında yararlılık göstererek, miralaylığa yükseldi. 1830'da mâbeynci ve başçukadar olup, Nisan 1831'de hassa ferikliğine getirildi³³. Haziran 1835'te Avusturya imparatorunu tebrik için geçici olarak Viyana elçiliğine tayin edildi³⁴ ve Ağustos 1836'da asaleten bu göreve getirildi. Ardından 25 Temmuz 1837 (21 Rebiülâhır 1253) tarihinde vezir rütbesiyle Aydın valiliğine atandı³⁵ ve 1839'da İngiltere Kraliçesi Victoria'nın taç giyme merasimi için Sultan II. Mahmud'un temsilcisi olarak Londra'ya gönderildi³⁶. Aynı yıl Sultan Abdülmecid'in tahta çıkması üzerine İstanbul'a dö-

³² Hikmet Özdemir, *Adile Sultan Divânı*, T.C. Kültür Bakanlığı, Türk Klasikleri, Ankara 1996, s. 18-19; Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 134; Giz, *a.g.t.*, s. 5.

³³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. 2, s. 522; Necdet Sakaoğlu, "Fethi Ahmed Paşa", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 3, (İstanbul 1994.), s. 298-299.

³⁴ Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, c. IV-V, İstanbul 1999, s. 851-852.

³⁵ BOA, Tahvil Kalemî Defterleri (Atık Vüzera) nr. 39, s. 164.

³⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. 2, s. 522; Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar, Türkiye (1074-1990)*, c. 2, Kültür Bakanlığı, 3. Baskı, Ankara 2005, s. 825. Ancak Ahmed Fethi Paşa'nın rahatsızlanması sebebiyle, törene zamanın Londra büyükelçisi Sârim İbrahim Paşa katılmıştır (Ömer Eğecioğlu, "Kraliçe Victoria'nın Taç Giyme Töreni ve Fethi Ahmed Paşa", *Toplumsal Tarih*, sy. 211 (Temmuz 2011), s. 69-71).

nen Ahmed Fethi Paşa, Meclis-i Vâlâ âzâlığı ile görevlendirildi³⁷. 8 Ocak 1840'ta ticaret nâzırlığıyla beraber, Atiyye Sultan'ın nişanlısı oldu³⁸.

1840-1843 yılları arasında ticaret nâzırlığı, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye âzâlığı, Meclis-i Vâlâ reisliği, serasker kaymakamlığı ve tophane müşirliği görevlerinde bulundu. 1843'te ikinci kez atandığı tophane müşirliğini, kısa aralıklarla ölümüne dek sürdürdü. 14 Şubat 1858'de 57 yaşındayken, nefes darlığı hastalığından vefat eden³⁹ Ahmed Fethi Paşa, Sultan II. Mahmud türbesi bahçesinde medfundur⁴⁰.

Damatlığının yanı sıra, iyi bir asker ve dirayetli bir devlet adamı olan Ahmed Fethi Paşa, Batı kültürünü bilen, aydın birisidir⁴¹. Ahmed Fethi Paşa'nın ilk eşi Şemsinur Hanım'dan olan kızı Güzide Hanım'ın torunu Rey'an Şehsuvaroğlu da paşanın vizyon sahibi birisi olduğunu

... Büyük babamın, açık fikirli, memleketin sanayisinin gelişmesi için uğraşmış olduğu, cam fabrikası kurması yanında, Topthane müşiri olarak top döküm sanayini de geliştirmiş olduğu bilinmektedir. Mesela kendisi büyük babamı ilk defa Edinburg Üniversitesi'nde astronomi ve riyaziye okutmuştur...

³⁷ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. 2, s. 522.

³⁸ *Takvim-i Vekayi*, nr. 190, 10 Ocak 1840 (5 Zilkade 1255); Mehmed Süreyya, *Nuhbetü'l Vekâyi*, İstanbul 1293, s. 71-72; Ahmed Lütfi Efendi, *Tarih*, c. VI, s. 1033-1034; Güller Karahüseyin, *Sultan Abdülmecid'in Hatt-ı Hümayınları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997, s. 7. Önder Küçükerman'ın, 1993 yılında, Ahmed Fethi Paşa'nın torunu Rey'an Şehsuvaroğlu'yla yaptığı mülakattan, naklettiğine göre, Sultan II. Mahmud, Fethi Paşa'yı çok severmiş ve "ben seni kendime ak-raba etmek isterim" dermiş. Paşa'nın "ben zaten evliyim" demesine rağmen, irâde-i seniyye ile "küçük kızım Atiyye Sultan'ı sana veriyorum" demiş. Yine, Rey'an Hanım'ın ifadesine göre, Ahmed Fethi Paşa, bu evlilikten sonra bir daha kendi evine gelmeyerek, Atiyye Sultan'ın Bebek'teki Çifte Sarayı'nda yaşamaya başlar ve Atiyye Sultan'ın genç yaşta vefatıyla, Kuzguncuk'taki evine geri döner (Küçükerman, a.g.m., s. 460). Ahmed Fethi Paşa'nın ilk eşi Şemsinur hanımdan üç çocuğu oldu. Bunlardan birisi Cemile Sultan ile evlenen Mahmud Celâleddin Paşa, diğer ikisi de Yegâne ve Güzide hanımdır (aynı yer).

³⁹ Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 41; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. 2, s. 522. Ahmed Fethi Paşa'nın terekesi için bkz. Davut Hut, "Ahmed Fethi Paşa (1801-1858) Yalısı ve Korusu", *Üsküdar Sempozyumu VI*, İstanbul 2008, s. 625-626.

⁴⁰ Leylâ Saz, *Harem'in İçüzü*, Milliyet Yayınları, Düzenleyen: Sadi Borak, İstanbul 1974, s. 192.

⁴¹ 1833'te İstanbul'a geldiğinde paşayı tanıyan ünlü Fransız yazar, şair ve devlet adamı Alphonse de Lamartine, onu Avrupalıdan farkı olmayan genç ve zarif bir Türk subayı olarak anlatır (Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. VI, (İstanbul 1985), s. 1597). Avrupa'yı gören Ahmed Fethi Paşa, Serasker Rıza Paşa ile birlikte, Avrupaî tarzda salon takımlarını yalılarına koyan ricâlin başında geliyordu. Hatta Ahmed Fethi Paşa, saraylarının düzenlenmesiyle bizzat ilgilenip, Avrupa'dan alınacak eşyaları dahi kendisi seçiyordu (Şehsuvaroğlu, a.g.e., s. 191, 199-200).

sözleriyle ifade eder⁴². Ahmed Fethi Paşa, uzun süre başında bulunduğu tophanede birtakım yeniliklere imza atmakla birlikte, asıl ününü Türk müzeciliğinin kurucusu olma sıfatıyla kazandı⁴³. Bununla birlikte Beykoz'da çini ve billûr fabrikasını kurup, karantina merkezlerinin oluşumuna büyük katkılar sağlayan⁴⁴ paşa, aynı zamanda, Papayla görüşen ilk Osmanlı devlet adamıdır⁴⁵.

Ahmed Fethi Paşa, Sultan II. Mahmud gibi Sultan Abdülmecid'in de teveccühünü kazanan, devrin önemli simalarından birisiydi⁴⁶. Cevdet Paşa, Ahmed Fethi Paşa ile Sultan Abdülmecid'in yakınlığını şöyle ifade eder:

... Fethi Paşa'yı Abdülmecid Han hazretleri kendisine müstesar ve harem-i hümayûn'un müşâvere-i ahvâline varınca mahrem-i esrâr edinmiş ve anı zât-ı hümayûnlarına hâmî gibi bilmiş idi...⁴⁷.

Sultanın Nişanlanması

Osmanlı Devleti'nde, sultanlarla evlenecek damatların seçimini padişah yapardı. Kızını, kız kardeşini ya da yeğenini evlendirmeye karar veren padişah, sadrazama bir hatt-ı hümayun yazarak, damat adayını bildirirdi. Bazen de sadrazamın gösterdiği adaylardan birisini seçerdi⁴⁸. Bu usulün dışında Mihrimah Sultan ile evlenen Mehmed Said Paşa'nın damatlığının, adaylar arasında çekilen kura ile belirlenmiş olması ise ilgi çekici bir örnektir⁴⁹. Mihrimah Sultan'ın düğününe tanık olan, İngiliz kraliyet ordusunda binbaşı olan babası Thomas Pardoe'yla İstanbul'a gelen ve 1836'nın ilk dokuz ayında şahit olduklarını yazan Miss Pardoe⁵⁰, damat seçimini şöyle anlatır: Mihrimah Sultan ile evlenmek isteyen yedi aday vardı. Adayların çokluğu, saraya damat olabile

⁴² Küçükerman, a.g.m., s. 460.

⁴³ Necdet Sakaoğlu, "Fethi Ahmed Paşa", s. 298; Ahmed Fethi Paşa'nın müzecilikle ilgili girişimleri için bkz. Eyice, a.g.m., s. 1596-1599.

⁴⁴ Küçükerman, a.g.m., s. 461, 472.

⁴⁵ Eğecioğlu, a.g.m., s. 69.

⁴⁶ Ali Fuat Türkgeldi, *Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiyye*, Yeni Matbaa, İstanbul 1928, s. 13-14; Süleyman Kani İrtem, *Abdülmecid Devrinde Saray ve Bâb-ı Âli*, Temel Yayınları, Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul 2007, s. 86.

⁴⁷ Cevdet Paşa, a.g.e., s. 41-42.

⁴⁸ Uluçay, *Harem II*, s. 89-90.

⁴⁹ BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 1b; Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 4-5*, s. 17, 63.

⁵⁰ Miss Pardoe, a.g.e., s. 6, 8.

yarışını kızıştırılmış, türlü entrikalar başlamıştı. Bunun üzerine, siyaseten hiçbirini küstürmek istemeyen Sultan II. Mahmud, yedi adayın isimlerini ayrı ayrı kâğıtlara yazdırdı. Cuma namazını kılmak için camiye gitğinde, hepsini seccadesinin altına koydu. Kızı ve devleti için en hayırlı olan adayı çekmek için dua ettikten sonra, Said Paşa'nın adının yazılı olduğu kâğıdı çekti⁵¹. Netice itibarıyla, sultanların kiminle evleneceğine padişahın karar vermesi, yukarıdaki örnekten de açıkça anlaşıldığı üzere, yapılan bu evliliklerin çoğu kez siyasi amaçlı olduğunu göstermektedir⁵². Bu evliliklerde, gelinin ve damadın seçme ya da reddetme hakları yoktu⁵³.

Sultanların evliliklerinde sahip oldukları en önemli ayrıcalıklardan birisi, eşlerinin başka kadınlarla evlenmesi ve cariyelerle birlikte olmalarının yasak olmasıydı⁵⁴. Bu nedenle, damatlar, çocukları dahi olsa, sultanla evlenmeden önceki eşlerinden boşanmak mecburiyetindeydi⁵⁵. Ancak Ahmed Fethi Paşa'nın bu kaideye uymadığı söylenir⁵⁶. Ahmed Fethi Paşa, Atiyye Sultan'la evlenmesine rağmen, Sultan Abdülmecid'in kızı Cemile Sultan⁵⁷ ile evlenen oğlu Mahmud Celaledin Paşa'nın annesinden

⁵¹ Miss Pardoe, *a.g.e.*, s. 155.

⁵² Siyasi amaçlı evliliklere örnek için bkz. Akyıldız, *a.g.e.*, s. 28; Osmanlı Devleti'nin geçmiş yüzyıllardaki evlilik siyasetleri ve uygulamaları için bkz. Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümler ve Kadınlar*, İstanbul 1998, s. 87 vd; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu, 3. bs, Ankara 1988, s. 159 vd.

⁵³ Akyıldız, *a.g.e.*, s. 26.

⁵⁴ Uluçay, *Harem II*, s. 92; Nahid Sırrı Örik, *Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar*, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, İstanbul 2006, s. 17.

⁵⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 163; Akyıldız, *a.g.e.*, s. 27; Örik, *a.g.e.*, s. 17; Çağatay Uluçay, *Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İyüzü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1959, s. 49; Ümit Meriç, *Seyyahların Aynasında Şehirlerin Sultanı İstanbul*, Albaraka Türk Yayınları, İstanbul 2010, s. 283; Fanny Davis, *Osmanlı Hanımı 1718'den 1918'e Bir Toplumsal Tarih*, Yapı Kredi Yayınları, Çeviren: Bahar Turnakçı, İstanbul 2005, s. 33. Sultanların evlenmelerindeki âdet ve usuller için bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 159-164. Bu boşanmaların meydana getirdiği bazı problemlere örnekler için bkz. Akyıldız, *a.g.e.*, s. 27-28; J. H. A. Ubcini, *1855'te Türkiye I*, Çeviren: Ayda Düz, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s. 118.

⁵⁶ Örik, *a.g.e.*, s. 18

⁵⁷ Cemile Sultan ile Mahmud Celaledin Paşa, 22 Şubat 1854 (23 Cemaziyelevvel 1270) tarihinde çıkan hatt-ı hümayunla nişanlandılar (Akyıldız, *a.g.e.*, s. 26). Cemile Sultan, Sultan Abdülmecid'in üçüncü kadını Düzdidil kadından 17 Ağustos 1843 senesinde doğdu. 3 yaşındayken annesini kaybeden Cemile Sultan, analığı Perestü kadın tarafından büyütüldü. Mahmud Celaledin Paşa'ya muhabbetle bağlanan Cemile Sultan, evliliğinde mutlu oldu. Mahmud Celaledin Paşa, Sultan II. Abdülhamid'in tahta geçmesinde önemli rol oynadı. Bu sebeple kendisi ve eşi, en güzel zamanlarını Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı esnasında yaşadı (Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 154-155). Cemile Sultan öyle nüfuzlu ki merasimlerde kızkardeşlerinin en büyüğü sıfatıyla en önde Sultan II. Abdülhamid'in sağ tarafında yerini alırdı

ayrılmayı şart koşmuştu. Atiyye Sultan da bu durumu çaresizlik içinde kabul etmişti⁵⁸. Bir başka eserde ise Ahmed Fethi Paşa'nın daha önce evli olduğunun Atiyye Sultan'dan saklandığı belirtilmiştir⁵⁹.

Atiyye Sultan, babası Sultan II. Mahmud'un ölümünden altı ay sonra, 8 Ocak 1840 (3 Zilkade 1255)'ta Sultan Abdülmecid'in çıkarttığı hatt-ı hümayun ile Meclis-i Ahkâm-ı Adliye Âzâsı⁶⁰ Ahmed Fethi Paşa ile nişanlandı. Bu hatt-ı hümayun ile hem çiftin evliliği ilan edildi hem de "sühriyyet-i seniyye"ye nail olan Ahmed Fethi Paşa ticaret nâzırlığına getirildi⁶¹.

(Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1984, s. 48-49). Ancak Sultan II. Abdülhamid'in, Abdülaziz'in katili iddiasıyla Mahmud Celeleddin Paşa'yı Yıldız'a hapsedirmesiyle işler tam tersine döndü. Bu gelişmeler karşısında çok üzülen Cemile Sultan'a, Sultan II. Abdülhamid, "Millet haini olan bir insana enişte diyemem. Kendisi de koca diyemez, onu unutması şarttır." haberini gönderdi. Sultan II. Abdülhamid, Mahmud Celeleddin Paşa'yı mahkum ettirerek, 1880'de Taife sürgün etti. 1884 senesinde de boğdurdu. Eşini kaybeden Cemile Sultan ise büyük bir yaşla hayata küsüp, daima siyah ve kahverengi elbiseler giydi. Kocasını ve çocuklarını kaybeden Cemile Sultan'da asabiyet baş gösterdi. Uzun seneler yatağa bağlı kalan Cemile Sultan, 7 Şubat 1915 (11 Rebiülâhır 1337)'te Erenköy'deki köşkünde vefat etti. Eşini çok seven Cemile Sultan, son nefesini verinceye kadar Mahmud Celeleddin Paşa'nın mektuplarını başucundan ayırmadı (Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 154-156).

⁵⁸ Örik, *a.g.e.*, s. 17-18; Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 406.

⁵⁹ Şehsuvaroğlu, *a.g.m.*, s. 1202.

⁶⁰ Damad-ı şehriyâriğin ilan edildiği hatt-ı hümayunda Ahmed Fethi Paşa'dan Meclis-i Ahkâm-ı Adliye âzâsı olarak bahsedilirken, evlenmelerinin anlatıldığı surnâmede Aydın eski müşiri olduğu da vurgulanmıştır (BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 15a).

⁶¹ Benim vezîrim; Meclis-i Ahkâm-ı Adliye a'zâsından müşîr Ahmed Fethi Paşa dirâyet-i vâfiye ve fetânet-i fitriyye ashâbandan olarak hakkında teveccühât-ı şâhânemiz ber-kemâl olmasıyla hemşîre-i muhteremim Atiyye Sultan'ın müşârünileyhe akd ü tezvîci ve ticâret nezâretinin dahi uhde-i istihâlîne tevcihi nezd-i şâhânemizde tasvîb olunmuş ve cümleye ma'lum bulunduğu üzere Donanma-yı Hümâyûnumuz el-hâletü hâzihi İskenderiye cânibinde bulunub orası dahi Memâlik-i Devlet-i Aliyyemizden olması cihetiyle orada durmasında beis olmayarak zâbitan ve neferâtına dahi lâyıkıyla bakılacağında şüphe yok ise de el-hâletü hâzihi bu tarafda Tersâne-i Âmiremizde dahi Süfûn-ı Hümâyûnumuz taaddüd etmekde olarak kâffe-i mesâlih-i tersâne ve umûr-ı bahriyye dahi hüsn-i idâreye muhtaç olmak ve Ahmed Paşa ise uzayub kalmak hasebiyle deryâ kapudanlığına dahi evsâf-ı hasene ile mevsûf birinin ta'yîni ehemmiyetli olub Ticâret Nâzırı sâbık Said Paşa dirâyetkâr ve müstakimü'l-etvâr olması cihetiyle müşârünileyhin uhdesine dahi deryâ kapudanlığının tevcihi tasvîb ve tevcih kılınmış olmakdan naşî müşârünileyhümâ bugün Mâbeyn-i Hümâyûn'umuza celb ile ikisinin dahi huzur-ı şâhânemizde me'muriyeteri tevcih ve icrâ olunarak li-eclî-ilân kurenâ-yı şâhânemizden İzzet Ağa murâfakatıyla tarafına i'zâm olunmuş olmağla sen dahi müşârünileyhümâ haklarından erzân buyurulan işbu inâyet-i şâhânemizi cümleye ilân eylesin. Hakk te'âlâ hazretleri cümlesini tevfikat-ı samedâniyyesine mazhar buyursun Âmin.

Fi 3 Zilkade 1255 (8 Ocak 1840).

(BOA, Sadaret A.d nr. 365, s. 124, 8 Ocak 1840 (3 Zilkade 1255); *Takvim-i Vekayi*, nr. 190, 10 Ocak 1840 (5 Zilkade 1255); Mehmed Süreyya, *Nuhbetü'l Vekayi*, s. 71-72; Ahmed Lütfi Efendi, *Tarih*, c. VI, s. 1033-1034; Güller Karahüseyin, *a.g.t.*, s. 7; BOA, Tahvil Kalemî Defterleri (Atik Vüzera) nr. 39, s. 164, 8 Ocak 1840 (3 Zilkade 1255).

Sultanlara damat olmaya hak kazanan kişilerin rütbeleri yükseltildi. Çünkü padişaha damat olacak birinin düşük rütbe ve memuriyette bulunması hanedanın şerefine dokunurdu⁶². Ahmed Fethi Paşa, Atiyye Sultan ile nişanlandığında paşa unvanını taşıdığı için, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye âzâlığundan daha itibarlı olan ticaret nâzırlığına, saray damatlarından olan Mehmed Said Paşa da kaptan-ı deryalığa atandı⁶³. Düğün hazırlıkları için 7 Ocak 1840 (2 Zilkade 1255)'ta Harbiye eski Nâzırı Necib Efendi, Atiyye Sultan'ın kethüdalık hizmetiyle görevlendirildi⁶⁴. Bir başka iradeyle de Atiyye Sultan ile Ahmed Fethi Paşa'nın düğünü için gerekenlerin yapılması ve hattın bir suretinin *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanması kararlaştırıldı⁶⁵.

Ardından, Sultan Abdülmecid'in huzuruna çağrılan Ahmed Fethi Paşa, kurena-i hassa'dan İzzet Ağa'nın refakatiyle adet olduğu üzere, hatt-ı hümayunla birlikte Bâbü'lî'ye gitti. Burada sadrazam ve diğer ricâlin huzurunda hatt-ı hümayun Hariciye Nâzırı Reşid Paşa tarafından okunarak, Ahmed Fethi Paşa'nın damatlığı herkese ilan edildi ve duaya başlandı. Atiyye Sultan ile Ahmed Fethi Paşa'ya evlendikten sonra ikamet etmeleri için merhume Mihrimah Sultan'ın sahilsarayı tahsis edildi⁶⁶.

Nikâh

Damatlığı ilan edilen kişinin, nişan takımlarını göndermesi adetti⁶⁷. Bundan dolayı, damadın nikâh günü takdimi gelenek olan nişan takımıyla ilgili hazırlıklarını tamamlayabilmesi için kendisine bir müddet tanındı. Hazırlıkların tamamlanmasıyla nişanlarından altı ay sonra, çiftin nikâhının, 25 Haziran 1840 (25 Rebiülâhır 1256)'ta Perşembe⁶⁸ gü-

⁶² Akyıldız, *a.g.e.*, s. 27.

⁶³ BOA, Sadaret A.d nr. 365, s. 124, 8 Ocak 1840 (3 Zilkade 1255); *Takvim-i Vekayi*, nr. 190, 10 Ocak 1840 (5 Zilkade 1255); Mehmed Süreyya, *Nihbetü'l Vekayi*, s. 71-72; Ahmed Lütfi Efendi, *Tarih*, c. VI, s. 1033-1034; Güller Karahüseyn, *a.g.t.*, s. 7.

⁶⁴ BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 15a; BOA, Sadaret A.d nr. 365, s. 124, 7 Ocak 1840 (2 Zilkade 1255); BOA, İrade Dahiliye Tasnifi, (İ.DH), nr. 5/224 7 Ocak 1840 (2 Zilkade 1255); *Takvim-i Vekayi*, nr. 190, 10 Ocak 1840 (5 Zilkade 1255).

⁶⁵ BOA, İ.DH., nr. 5/229, 9 Ocak 1840 (4 Zilkade 1255).

⁶⁶ BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 15a.

⁶⁷ Uluçay, *Harem II*, s. 90.

⁶⁸ Nikâhın kıyılacağı 25 Haziran 1840 (25 Rebiülâhır 1256) tarihi, sürnâmenin 15a. varagında Salı olarak verilmişken; 17b. nolu varakta ise Perşembe günü olarak verilmiştir (Krş. BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 15a; vr. 17b). Ancak bu gün takvime göre aslında Perşembedir. Ayrıca, *Takvim-i Vekayi*'de de Perşembe günü olarak verilmiştir (*Takvim-i Vekayi*, nr. 201, 13 Temmuz 1840 (13 Cemaziyevvel 1256)). Adnan Giz çiftin nikâh tarihini 7 Mayıs 1840 olarak vermişse de yukarıdan da anlaşıldığı üzere bu tarih doğru değildir (Giz, *a.g.m.*, s. 369).

nü, müneccimbaşının⁶⁹ en hayırlı zaman olarak belirlediği saat olan üç elli dörtte kıyılması kararlaştırıldı. Atiyye Sultan ile Ahmet Fethi Paşa'nın nikâhlarına davet olunanlar ile nikâhta vekil ve şahit olacakların bir listesi teşrifat tarafından düzenlendi. Nikâha katılacakların davetiyeleri ise mâbeyn-i hümayun kâtipleri tarafından hazırlanarak, darüssaadde ağası Büyük Abdullah Ağa'ya verildi⁷⁰.

Atiyye Sultan'ın nikâhından önce, Osmanlı sultan düğünlerinde, damada ve nikâhta görevli bazı kişilere ne yapacaklarını anlatan ayrıntılı talimatlar verilirdi. Âdet olduğu üzere, Atiyye Sultan ile Ahmed Fethi Paşa'nın nikâhını kıyacak şeyhülislama, nikâh töreninin nerede ve nasıl yapılacağını içeren resmi bir talimat verildi. Törenin ayrıntılarına dair bir diğer talimat ise Damat Ahmed Fethi Paşa'ya gönderildi. Damat paşanın, nikâh günü Enderun-ı Hümayun'da verilecek bahşış çıkınlarını hazırlayıp, münasip birisiyle göndermesi istendi. Nikâhtan sonra, saat dört buçuk sularında ise sultanın baş ağası vasıtasıyla götürülecek nişan yağlığı bohçası ve karşılığının gönderilmesi ile bohçayı getirenlere ikram edileceklerden, bohçaların nerede duracağına ve düzenlenecek nişan alayına kadar tüm ayrıntılar kendisine bildirildi. Ayrıca, damat tarafından geline gönderilmesi adet olan nişan takımı için yapılacak alayın hangi güzergâhı takip ederek saraya ulaşacağı, gerekli düzenlemelerin yapılması ve alaya katılacak asker, zabıta, ferik paşalar ile diğer görevlilerin saat dört buçukta Ticarethane-i Âmire'de hazır bulunmalarının sağlanması da önceden seraskere bildirildi⁷¹.

Hırka-i Saadet dairesinde kıyılacak olan nikâhın saati erken olduğu için, aynı gün icra olunması gelenekten olan nişan alayı da nikâhtan

⁶⁹ Osmanlı Devleti'nde padişah cülusu, velâdet-i hümayun, savaş ilanı, ordunun hareketi, sadrazamın göreve getirilmesi, denize gemi indirilmesi, sultan düğünü ve sair durumlarda birinci ya da ikinci müneccimin düzenlediği zayıçeye göre bir eşref saati seçilirdi. Yapılacak iş de tespit edilen bu saat ve dakikada gerçekleştirilirdi. Bu nedenle, müneccimlik müessesesi Osmanlı Devleti'nde mühim bir yere sahipti (Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 369; Salim Aydüz, "Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık Müessesesi", *Belleten*, c. LXX/ sy. 257, (2006), s. 231). Osmanlı Devleti'nde müneccimbaşılık müessesesinin kökleri, tarihi gelişimi ve uygulamaları konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Aydüz, *a.g.m.*, s. 167-264. Müneccimbaşı tarafından uğurlu gün tespiti abartı olarak, saltanat değişimi gibi önemli bir olaydan, sahilhanelere taşınmasına gibi basit bir konuya kadar dahi müneccimbaşıya danışılarak iş yapılırdı (Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, s. 366-367).

⁷⁰ Abdullah Ağa, davetiyelerin ilgililere bir gün öncesinden teslimini sağladı. Davetiye götürenlere, sadrazamdan 500, şeyhülislam ve vezirlerden 300'er ve diğer kişilerden 200 kuruş bahşış verildi (BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 15a).

⁷¹ BOA, Sadaret A.d, nr. 366, vr. 17b.

sonra yapılacaktı. Sultan Abdülmecid de nişan alayını Bayezid'deki kasr-ı hümayundan izleyecekti⁷².

Hazırlıklar kapsamında, nikâhta hizmet edecek Hırka-i Saadet hademeleriyle, Enderun-ı Hümayun ağalarına dağıtılması adet olan bahşişler ve kimlere dağıtılacağı teşrifatça belirlendi. Düzenlenen pusula ve hediyeler, nikâh günü dağıtılmak üzere, Hazine Kethüdası Sadık Efendi'ye teslim edildi⁷³. En ince ayrıntısına kadar planlanan nikâhta, verilen talimat üzerine, sadrazam resmi törenlerde giydiği setriyle⁷⁴ birlikte nişanını taktı, şeyhülislam geleneksel kıyafetleri olan imâme⁷⁵ ve binşiyle⁷⁶, vezirler ile diğer davetliler de sadece nişanlarıyla törene katıldı. Geleneksel olarak sultan nikâhlarının kıyıldığı Hırka-i Saadet dairesine geçmeden önce, müneccimbaşının belirlediği hayırlı saati beklemek üzere hepsi silahtar ağa dairesinde toplandı⁷⁷.

Atiyye Sultan ile Ahmed Fethi Paşa'nın nikâh törenlerine devrin ricâlınden, sadrazam, şeyhülislam, serasker, kaptan paşa, Hariciye Nâzırı Reşid Paşa, Asâkir-i Hassa Müşiri Rıza Paşa, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye Reisi Hasib Paşa, Maliye Nâzırı Elhac Saib Paşa, darüssaade ağası, hazinedar ağa, hazine kethüdası, valide sultanın baş ağası, valide sultanın kethüdası Tahir Beyefendi, Atiyye Sultan'ın kethüdası Elhac Necib Efendi, teşrifatî efendi, müneccimbaşı, Ayasofya Şeyhi Elhac Yusuf Efendi'nin vekili Şeyh Murad Efendi, Sultan Ahmed Şeyhi'nin vekili Şalcı Ali Efendi ile bunlara hizmet eden teşrifat memurlarıyla, Hırka-i Saadet hademeleri katıldı⁷⁸.

⁷² BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 15a.

⁷³ Sadrazam, şeyhülislam, serasker, kaptan paşa, hariciye nâzırı, Hassa Müşiri Rıza Paşa, Hasib Paşa ve Saib Paşa taraflarından 5000'er; valide kethüdasıyla Atiyye Sultan'ın kethüdası Necib Efendi tarafından da 2500'er kuruluş verildi. Damat Ahmed Fethi Paşa tarafından da verilmesi adet olan bahşişler, kapıkethüdası Abdülhalim Efendi vasıtasıyla verildi (BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 15b).

⁷⁴ Düz yakalı, öntü ilikli resmi durumlarda giyilen çuhadan yapılmış elbise (Şemseddin Sâmî, *Kamus-ı Türkî*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s. 708; Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1993, s. 945).

⁷⁵ Sank (Develioğlu, *a.g.e.*, s. 432).

⁷⁶ Ulemanın ve yüksek rütbede bulunanların giydikleri geniş cüppeye verilen ad (Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, c. I, İstanbul 2004, s. 235).

⁷⁷ BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 15b.

⁷⁸ Bunlardan müneccimbaşına kadar olanlara birer adet murassa kutu hediye edildi. Müneccimbaşına ise saat başına 4.000, Murad Efendi'ye 3.000, Şalcı Ahmed Efendi'ye 2.500, aralarında paylaşılacak üzere, teşrifat memurlarına 7.500 ve Hırka-i Saadet hademelerine de 10.000 kuruluş bahşiş verildi (BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 16a).

Nikâh için 25 Haziran 1840 (25 Rebiülâhır 1256)'ta Perşembe günü yukarıda belirtilen tüm davetliler, nikâh saatini bekledikleri silahtar ağa dairesinden, Hırka-i Saadet odası haricinde Arslanhane⁷⁹ denilen odaya geçti. Burada otururken kendilerine gül suyu ve tütsü verildi. Şeyhülislam, önce, Atiyye Sultan'ın vekili darüssaade ağası⁸⁰ ile şahitleri Tahir Ağa ve Valide Sultan'ın baş ağası Abdülkâni Ağa'nın vekâlet ve şahitliklerini yazdı. Daha sonra ise Damat Ahmed Fethi Paşa'nın vekili Sadrazam Rauf Paşa ve şahitleri Serasker Mustafâ Paşa ile Hassa Müşiri Rıza Paşa'nın vekil ve şahitliklerini aldı. Usulden olan, damadın kız tarafına vermekle yükümlü olduğu, mehr-i muaccel ve mehr-i müccel⁸¹ tarafların rızasıyla 1001'er kese akçe⁸² yani 500.500'er kuruş olarak belirlendi. Bundan sonra Hırka-i Saadet dairesine geçildi. Burada, önceden hazırlanmış, köşede duran beyaz ihram üzerine şeyhülislam, onun sağ tarafına Atiyye Sultan'ın vekil ve şahitleri, sol tarafına da da-

⁷⁹ Tarihi kaynaklarda Arslanhane olarak bahsedilen Topkapı Sarayı'ndaki bu mekanın diğer adı Arzhane'dir. Valide Sultanların padişah oğullarına "Arslanım" diye hitap etmelerinden Arslanhane; padişahın enderundaki arz ağalarıyla görüştüğü, onların arzlarını sundukları yer olması münasebetiyle de Arzhane denilmiştir. Oda, önemli günlerde sadrazam ve saray ileri gelenlerinin toplandıkları bir mekandır (Hilmi Aydın, "Hırka-i Saadet Dairesi Ve Mukaddes Emanetlerimiz", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, c. 11, Ankara 1999, s. 548).

⁸⁰ Islahat ve Tanzimat dolayısıyla sultan düğünlerinde bazı değişimlerin yaşandığını vurgulayan Uluçay, o zamana kadar başrolü oynayan darüssaade ağasının eski önemini kaybettiğini söyler. Artık sultanların vekilliklerini darüssaade ağasının değil, baş mabeyncinin yaptığını ifade eder (Uluçay, *Harem II*, s. 109). Ancak Tanzimat sonrasında yapılan sultan düğünlerinde tespit edebildiğimiz kadarıyla: Sultan II. Mahmud'un kızları, Atiyye Sultan ve (BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 15b, Adile Sultan ile (*Takvim-i Vekayi*, nr. 287, 24 Mayıs 1845 (17 Cemaziyelevvel 1261), Sultan Abdülmecid'in kızı Refia Sultan'ın (Akyıldız, *a.g.e.*, s. 28) ve Sultan II. Abdülhamid'in kızları Naime Sultan (Betül Kübra Bağçe, *II. Abdülhamid'in Kızı Naime Sultan'ın Hayatı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 44), Zekiye Sultan ve onun nikâhından 4 gün sonra nikâhları kuyulan Salihâ, Nazime ve Esmâ Sultanların (Cevriye Uru, *Sultan II. Abdülhamid'in Kızı Zekiye Sultan'ın Hayatı (1872-1950)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 13) vekilleri, düğünleri Tanzimat öncesinde yapılan Salihâ (Aynur, *a.g.e.*, s. 22) ve Mihrimah Sultanların nikâhlarında (Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 4-5*, s. 19; Baycar, *a.g.t.*, s. 26) olduğu gibi darüssaade ağasıdır.

⁸¹ Mehr evlenirken erkek tarafından kadına verilen nikâh bedelidir. İki türü vardır: birincisi mehr-i muaccel ki nikahta kız tarafına verilen ağırlık, para, başlıktır. Mihr-i müccel ise boşanma veya vefat halinde kız tarafına verilmesi gereken nikâh esnasında kararlaştırılmış olan bedeldir (Sâmi, *a.g.e.*, s. 1436; Develioğlu, *a.g.e.*, s. 603). Mehr ve çeşitleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1974, s. 210-261.

⁸² 1 kese akçe 500 kuruştur (Sâmi, *a.g.e.*, s. 1335). Salihâ ve Naime Sultan'ın, mehirleri de 1001 kesedir. (Aynur, *a.g.e.*, s. 22; Bağçe, *a.g.t.*, s. 44)

madın vekil ve şahitleri ile diğer ricâl oturdu. Tütsüler konularak, *vakt-i mes'ud* yani müneccimbaşının belirlediği nikâh için en hayırlı saat geldiğinde, şeyhülislam tarafların şahitliklerini aldı ve nikâh senedi yapıldı. Çiftin nikâhının kıyılmasının ardından kapılar açıldı. Davetliler, şeyhlerin toplu olarak ettikleri hayır dualarından sonra, tekrar Arslanhane'ye geçerek, kahve ve şerbet içip dağıldılar. Nikâhtan sonra da on adet kurban kesildi⁸³.

Nişan Alayı

Nikâhın ardından, aynı gün yapılması adet olan nişan alayı töreni başladı. Alay için daha önceden seraskere toplanmaları tebliğ edilen⁸⁴ ferik ve liva paşalar, mirlivalar, kaymakamlar, alay emini beyler, binbaşılar iki yüzer adet yüzbaşı, mülazım ve çavuş ile iki tabur mızıka takımı hazır bulundu⁸⁵. Nişan takımını götürmek üzere de sadrazamın dairesinden 16, Ahmed Fethi Paşa'nın dairesinden 25, serasker, hariciye nâzırı, Hasib Paşa, Saîb Paşa ve diğerlerinin dairelerinden toplam 130 ağa hazır edildi. Bu hizmet için ağalara padişahattan 18.000, damattan 7.500 olmak üzere toplam 25.500 kuruş bahşiş verildi⁸⁶. Ahmed Fethi Paşa'nın bulunduğu Ticarethane-i Âmire'de toplanan kalabalıkla yola çıkan nişan alayı, Hamidiye Türbesi'nden Bahçe Kapısı Caddesi'ne, Çakmakçılardan, Bayezid Meydanı'na çıkıp, Kökçüler Kapısı'ndan geçerek Divân Yoluyla, orta kapıdan saraya ulaştı. Alay, sadrazamı selamladıktan sonra geri döndü. Gelen nişan takımı, orta kapının sağ tarafından meyve tablalarından başlanarak, mücevher takımlarına kadar sırasıyla Kızlar Kapısı tarafına dizildi. Valide Sultan da merasimi bitişikteki kuleden izledi⁸⁷. Damadın gönderdiği nişan takımında, dairelerden toplanan hademelerin yan yana olarak başlarında taşıdıkları 100 adet meyve ve şeker tablası, 5 adet Saksonya sahanlar içinde şekerleme tablaları, 5'er çelik tablada 10'ar üstüfe⁸⁸ ve lahuri⁸⁹ şal, Atiyye Sultan'ın annesi-

⁸³ BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 15b.

⁸⁴ BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 17b.

⁸⁵ BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 16a.

⁸⁶ BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 16b.

⁸⁷ BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 16a.

⁸⁸ Safranbolu'da ipekli bir kumaşa verilen ad (M. Esiner Özen, "Türkçe'de Kumaş Adları", *Tarih Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, sy. 33, İstanbul 1982, s. 338).

⁸⁹ Hindistan'ın Lahur kentinde dokunan bir nevi şal kumaşı (Özen, a.g.m, s. 325).

ne üzeri yaftalı mükemmel bohça, iki kalfanın taşıdığı içi baharat ve güzel kokular dolu iki adet büyük gümüş sandık, 1'er adet gümüş sini ve sahan, damadın ağalarının taşıdığı 5 gümüş tepside mehr-i muaccel ile 5 gümüş tepside mücevherler vardı⁹⁰. Harem teberdârları ile zülüflü teberdârlar, hafif takımları, hazine-i hümayun ağaları da ağır takımları yani mücevherleri alıp hareme götürdüler. Tepsi ve tablaların hepsi Ahmed Fethi Paşa tarafından mühürlenmişti. Nişan alayında bulunan tüm hediyelerin miktarını gösteren mühürlenmiş bir adet defter de kırmızı atlas bir kese içinde teşrifatçı tarafından darüssaade ağasına teslim edildiği esnada, sadrazam kızlar kapısının yanında durmaktaydı⁹¹. Bahşılerini alan görevliler geri döndü⁹².

Damadın geline gönderdiği nişan takımına karşılık, sultandan damada gitmesi adet olan nişan yağlığı bohçası da Atiyye Sultan'ın baş ağası ve beraberinde kırk sadrazam kavası, on hassa kapıcısı ve teşrifat memurlarıyla Ticarethane-i Âmire'ye götürüldü. Nişan yağlığı bohçasını teslim alan Damat Ahmed Fethi Paşa gelenlere kahve, çubuk ve şerbet ikram etti. Karşılığı olan bohça ve bahşışler de gelenlerle belli bir güzergâh takip edilerek, Hoca Paşa'dan, Soğukçeşme Kapısı'ndan harem kapısına kadar götürüldü. Dönüşte, nişan alayı, Bayezid'den geçerken, merasimi buradaki kasrından seyreden Sultan Abdülmecid'i temennâ ile selamladı. Burada da bir kıta mızika takımı görev aldı⁹³.

Damadın yükümlülüklerinden birisi de nikâh günü, nişan alayından evvel, padişaha mücevherli bir kılıç ve murassa takımlı bir at takdim etmekte. Ahmed Fethi Paşa da bu âdeti yerine getirdi. Nikâhın ardından nişan yağlığı bohçası Ahmed Fethi Paşa'ya ulaştıktan sonra, kendisi saraya gelerek, Sultan Abdülmecid'e şükranlarını sundu, ertesi gün de Bâbiâli'ye geldi⁹⁴.

Düğün

Düğüne katılan davetlilerin ağırlanması ve şenlikler için Mihrimah ve Saliha Sultanları gibi Dolmabahçe'de⁹⁵ yapılmasına karar verilen

⁹⁰ BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 17a.

⁹¹ BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 16a.

⁹² BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 16b.

⁹³ BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 16b.

⁹⁴ BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 17a.

⁹⁵ Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 4-5*, s. 21-23, 70; Aynur, *a.g.e.*, s. 22-23. Ubcini, düğünlerin açık havada yapılmasının Doğu ve Güney ülkelerinde âdet olduğunu belirtir (Ubcini, *a.g.e.*, s. 113).

Atiyye Sultan'ın düğünü, nikâhtan yaklaşık bir buçuk ay sonra, 7 Ağustos 1840 (9 Cemaziyelâhür 1256) Cuma günü başladı⁹⁶. Yedi gün⁹⁷ boyunca süren düğün için yapılması gereken hazırlıklar bir irade ile ilgililere bildirildi⁹⁸. Hazırlıklar kapsamında, kasr-ı hümayunun bazı yerlerinin tamiri emredildi. Padişaha mahsus odanın üç tarafı toplam 26 adet yastukları ile perdelerinin yenilenmesi ve 10 adet sandalye temin edilmesi gereği bildirildi. Kasrın diğer istirahat odası ile alt katındaki odanın birer ve ön tarafındaki büyük odanın ise altı tarafı ve teşrifat odasının da bir tarafının perdeleri ve lüzumlu olan sandalyeleri, Maliye Nâzırı Saib Paşa tarafından temin edildi⁹⁹. Düğünde atılacak fişekler hakkında ise daha sonra çıkarılacak bir iradeyle bilgi verilecekti¹⁰⁰.

Düzenlenecek düğünde verilecek ziyafetlerde davetlilerin rütbelere göre belirlenen günlerde ağırlandmaları için, yapılan hazırlıklar kapsamında düğünden bir hafta önce yani 31 Temmuz 1840 (1 Cemaziyelâhür 1256)'ta Dolmabahçe'de bugünkü stadyumun yerinde bulu-

⁹⁶ BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 18a; *Ceride-i Havâdis*, nr. 2, 10 Ağustos 1840 (11 Cemaziyelâhür 1256); *Takvim-i Vekayi*, nr. 204, 23 Ağustos 1840 (24 Cemaziyelâhür 1256).

⁹⁷ BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 18b. Zifaf gecesinin ertesi 14 Ağustos 1840 (16 Cemaziyelâhür 1256) Cuma günü, Ahmed Fethi Paşa, mâbeyn-i hümayuna gelerek Sultan Abdülmecid'e şükranlarını sundu (*Ceride-i Havâdis*, nr. 3, 20 Ağustos 1840 (21 Cemaziyelâhür 1256); *Takvim-i Vekayi*, nr. 205, 8 Eylül 1840 (11 Receb 1256)).

⁹⁸ Marûz-ı çâker-i keminelere dir ki;

Sûr-ı hümayûn-ı meserret-nümün cenâb-ı mülûkânenin usûl-i cedide tatbîkan icrâsı zımında müteallik olan irâde-i seniyye-i şâhâne mucebince teşrifât tarafından tertib ve tanzim olunan defterleri hâk-pâ-i hümayûn-ı şâhâneye bi't-takdim manzûr-ı mealimevfûr-ı cenâb-ı pâdişâhî buyurulmuş ve defâtür-i merkûmede tertib ve beyân olunan şeyler münâsib ve yolunda görünmüş olub nimetullah-ı sûr-ı hümayûn-ı meymenet makrûn-ı mülûkâneye cemâziyelâhîrin dokuzuncu Cuma günü şûrû' olunacağından ber müceb-i defâtür iktizâsının kâmilan icrâ kılınması ve gelecek Perşembe günü mah-ı mezkûrun gurreti olmağla ziyâfet-i hümayûn çadırlarının yevm-i mezkûrda rekzine mübâşeret olunması ve düvel-i ecnebiye süferâsına mukaddemki sûr-ı hümayûn-ı şâhânede tertib olunan ziyâfet eğerçi otâk-ı hümayûn derûnunda icrâ olunmuş ise de el-hâletü hâzihi otâk-ı atik fersûde olmuş ve tüfenkhâne vapuru ebniyesi cesimce mahall olduğundan bu def'aki ziyâfet-i seniyyenin orada icrâsı münâsib mütâlâa olunmuş olmak hasebiyle mahall-i mezkûrun dahi şimdiden tanzimât-ı icâbiyesine bakılmak üzere keyfiyetin harbiye nazırı atûfetü bey efendi bendelerine tenbih buyurulması ve sûr-ı hümayûn-ı mezkûr geceleri endâht olunacak fişek husûsuna dair irâde-i seniyye keyfiyeti bundan sonracca bildirileceğinden fakat sâhilhâneler pişgâhında sâbıkı misüllü kanâdil ikâd olunacağına evvelce ilân olunması husûslarına irâde-i isâbet mutâde-i cenâb-ı cihândâri şeref pirâ-i sunûh ve sudûr buyurulmuş olmağla mucebince icâbının icrâsı bâbında (BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 18a).

⁹⁹ BOA, Sadaret A. d, nr. 366 vr. 18b.

¹⁰⁰ BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 18a.

nan eski Tüfenkhane binası etrafında¹⁰¹ çadırlar kuruldu¹⁰². Ayrıca, ricâl, ulemâ, asker, dersiâm, müderris, meşâyih gibi pekçok görevlinin ağırlanabilmesi için de sadrazama kasr-ı hümayun tahsis edildi¹⁰³. Düğün, canbazlar ve diğer oyuncuların seyircileri selamlamalarıyla başladı¹⁰⁴. Halk, Türk ve Ermeni kadınlarının bindiği arabalar ve yabancı gruplar bu çadırların etrafında toplandı. İkramlar için, Çırağan sarayında bulunan beş yüz aşçı, davetliler için sürekli yemek ve içecek hazırlıyorlardı¹⁰⁵.

Ubicini'nin diğer sultan düğünleri içerisinde en görkemli olarak tasvir ettiği¹⁰⁶, Atiyye Sultan'ın düğününde, kendisinden önce evlenen sultanların düğünlerine nazaran bazı ufak farklılıklar dikkati çeker. Daha önce yapılan sultan düğünlerinde geceleri, kandillerle aydınlatılan, kasr-ı hümayun ve çadırlarda ikamet edip, kutlamalar için meydanda atılan fişekleri izlemek adettendi. Ancak atılan fişekleri izlemek isteyenlerin izdihama yol açması ve bunun düğüne gelen misafirlere zarar vermesi üzerine, Atiyye Sultan'ın düğününde, fişekler önceki sûr-ı hümayunlardaki gibi meydandan değil, Çırağan Sahilsarayı'nın önünde bekleyen üç saldan atıldı. Saat bir sularında başlayan ve üçe kadar süren fişek gösterilerini; herkes hane, sahilhane ve mesirelerden izledi. Bu değişiklik neticesinde düğün şenliklerinin yapıldığı yerde gece konaklamaya gerek kalmadığından, tüm memurlar saat 11'den sonra yerlerine dönüp, ertesi gün saat 2 civarlarında geri geldi¹⁰⁷.

¹⁰¹ Şehsuvaroğlu, a.g.m, s. 1202.

¹⁰² BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 18a. Bunlardan, serasker, kaptan-ı derya, Reşid Paşa, Hasib Paşa, Saib Paşa, Valide Sultan'ın kethüdası Tahir Paşa, deâvî nâzırı ve Atiyye Sultan'ın kethüdası Elhac Necib Efendi, Surre Emîni Hacı Mustafa Ağa ile teşrifatçıya, âmedîye, mektubiye, beylikçiye, kâtibe, tezkireciye, hariciye kâtibine ve tercümana düğün meydanında olmak üzere, birer çadır kurulurken; aşağı meydanda da Beşiktaş muhafızı İzzet Ağa'ya, telhisçiye, kol ağasına, yirmi nefer askere, kavas başına, kavaslara, rakkaslara, hânendelere, müslüman canbazlara çadırlar kuruldu (BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 19a-19b). Ubicini, tüm devlet ricâlinin düğün yerinde olmasına rağmen, devlet işlerinin aksatılmadan yürütülmesinin kendisinde büyük hayret uyandırdığını söyler (Ubicini, a.g.e, s. 114).

¹⁰³ *Takvim-i Vekayi*, nr. 204, 23 Ağustos 1840 (24 Cemaziyelâhır 1256).

¹⁰⁴ *Ceride-i Havâdis*, nr. 2, 10 Ağustos 1840 (11 Cemaziyelâhır 1256).

¹⁰⁵ Ubicini, a.g.e, s. 114.

¹⁰⁶ Ubicini, a.g.e, s. 113.

¹⁰⁷ BOA, Sadaret A. d, nr. 366, vr. 18b. Sultan II. Mahmud'un diğer kızı Saliha Sultan'ın düğününde, kasr-ı hümayunda ağırlanan davetlilerin çoğu; çadırlarda ağırlananların ise bazıları, davet edildikleri günlerin haricinde de geceleri kalıp fişek gösterilerini izlemişlerdir (*Takvim-i Vekayi*, nr. 84, 17 Haziran 1834 (9 Safer 1250)).

Atiyye Sultan'ın düğününde farklılık gösteren durumlardan birisi de yabancı devlet sefirlerinin ağırlanacağı yerd. Daha önceki düğünlerde padişah çadırında misafir edilen sefirlere verilecek ziyafetin, çadırın çok eskimesi nedeniyle, Tüfenkhane Vapuru Binası'nda¹⁰⁸ düzenlenmesi emredildi. Buranın hazırlanması¹⁰⁹ ve meydana çadırların kurulması görevi Harbiye Nâzırı Arif Beyfendi'ye verildi¹¹⁰.

Düğün şenliklerinin aydınlatmasını sağlayan, Galata, Üsküdar, Eyüp (bilâd-ı selâse) ve tüm sahillerde yakılması adet olan kandillerle ilgili de yeni bir düzenleme yapılarak, sadece sahilhanelerde kandil yakılması usulü getirildi¹¹¹. Bahçekapısı'ndan Boğaziçi'nin Rumeli ve Anadolu taraflarındaki Topkapı ve Çırağan Sahilsarayları ile sultanların sahilсарayları ve tüm sahilhanelerle sair mahallerde kandiller yakılarak, şehir aydınlatıldı¹¹². Bununla beraber, yine geleneksel olan, geceleri top atışının ise tamamen yasaklandığı bildirildi¹¹³. Ancak bu kurala istisna olarak, sefirlerin padişah için attıkları yirmi bir pare top atışına, devlet protokolü gereğince cevap verildi¹¹⁴. Tüm bunlar, Tanzimat'ın ilk saray düğününün yenilikleri olmakla birlikte, Atiyye Sultan'ın düğünü, genel manada, Tanzimat'ın hemen öncesinde yapılan kardeşleri Saliha ve Mihrimah Sultanların sûr-ı hümayunlarından çok farklı değildi. Eldeki verilerle birlikte, Davis'in saray düğünlerinde uygulanan bazı göreneklerden vazgeçilmesine rağmen, Osmanlı saltanatının varlığını sürdürdüğü müddetçe birçok eski âdetin yaşatıldığını ifade etmesi de bu fikrimizi destekler niteliktedir¹¹⁵.

¹⁰⁸ Dolmabahçe'de buhar (vapor) gücüyle çalışacak makinelerin iş görmesi için inşa edilen tüfek fabrikası (vaporhâne ebniyesi) (Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitabevi, İstanbul 2009, s. 452-453).

¹⁰⁹ BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 18a. Sultan II. Mahmud'un diğer kızları olan Saliha Sultan ve Mihrimah Sultan'ın düğünlerinde sefirler, maiyyetindekilerle birlikte, çadırda ağırlandılar (*Takvim-i Vekayi*, nr. 84, 17 Haziran 1834 (9 Safer 1250); *Takvim-i Vekayi*, nr. 129, 2 Haziran 1836 (16 Safer 1252)).

¹¹⁰ BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 18b.

¹¹¹ BOA, Sadaret A. d, nr. 366, vr. 18b.

¹¹² *Takvim-i Vekayi*, nr. 204, 23 Ağustos 1840 (24 Cemaziyelâhır 1256).

¹¹³ BOA, Sadaret A. d, nr. 366, vr. 18b.

¹¹⁴ *Ceride-i Havâdis*, nr. 3, 20 Ağustos 1840 (21 Cemaziyelâhır 1256).

¹¹⁵ Davis *a.g.e.*, s. 93. 18 Mart 1898'de evlenen II. Abdülhamid'in kızı Naime Sultan'ın nikâh ve düğünü, Atiyye Sultan'ın düğünün üzerinden uzun yıllar geçmiş olmasına rağmen, nikâhın Yıldız Sarayı'nda kıyılması ve Naime Sultan'ın ilk defa beyaz gelinlik giymesi gibi çağın getirdiği doğal yenilikler dışında diğer sultan düğünlerine benzer şekilde yapılmıştır (Bağce, *a.g.t.*, s. 37-49). Bununla birlikte, Tanzimat'la başlayan süreçte, saray düğünlerinin yanı sıra,

İkisi çeyiz ve gelin alayına ayrılan düğünün kalan günlerinde gelecek davetlilerin, başlangıçta ricâl, ulemâ ve askerlerle sınırlı kalması düşünülürdü. Ancak Sultan Abdülmecid'in kızkardeşi Atiyye Sultan'a duyduğu hürmet, devletin şanından dolayı, bütün reaya, fukara, dervişân ve bendegâna merhameti gerekçe gösterilerek, dersiâm, müderris ve meşâyihin de davetleri için irade çıktı. Düğünde yapılacak gösteriler ve sergilenecek oyunlar için ise Dolmabahçe'de, aşağı meydandaki kasrı hümayunun önündeki bahçeye, Frenk ip canbazları için büyük halatlar ve çeşitli sanatlar icrası için de direkler kuruldu. Sahilden, yukarıdaki kasrı hümayunun yakınındaki çeşmeye kadar olan alana ise çifte halatlar kuruldu. Burada, izleyenleri, hayrete düşürecek güzellikteki gözbağcılık yani illüzyon sanatı ve canbaz başının gösterileri sergilendi. Orta oyunları oynandı. Kasrı hümayun ve çadırlarda da her gün rakkas ve sazadelerle eğlenceler düzenlendi¹¹⁶.

Düğünün altıncı günü, cihâz alayı adı verilen Atiyye Sultan'ın çeyizinin gittiği tören yapıldı¹¹⁷. Her şeyiyle yeniden yapılan Atiyye Sultan'ın çeyizi için gerekli malzeme, ne için kullanılacağı ile hepsinin fiyatları tek tek defterlere kaydedildi¹¹⁸. Düzenlenen çeyiz takımı, gümüş kakmalı kadife ve atlas sandıklarla; üzerleri sırma işlemeli al çuha bağlara yerleştirildi¹¹⁹. Burada, elmaslı, incili, sırma işlemeli entarilerden, kılaptan işlemeli fermayış, canfes, ipek gibi değerli taş ve kumaşlardan, pırlanta, elmas, inci, sırma işlemeli oyali nişan çevresinden, inci, sırma, tırtul ve çeşitli malzemelerle işlenmiş nişan bohçalarından, roza elmas, inci, tırtul işlemeli kahve, çaynigir, diz puşidelerinden, atlas, canfes, kılaptan, kadife seccadelerden, damat için hazırlanan elmas ve inci işle-

Osmanlı toplumunun evlenme ve nikâh kurallarıyla ilgili de düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda kutlamalarda silah atılması, kız kaçırılması ve başlık parasının yasaklanması ile düğün masraflarının azaltılmasına dair kanunlar çıkarılmıştır. Ancak tüm bu önlemlere rağmen, yapılan yasal düzenlemeler, Osmanlı toplumunda, gelenek ve göreneklerin şekillendirdiği örfi kuralların yerini alamamıştır (Tülay Ercoşkun, *Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Evlilik ve Nikâha Dair Düzenlemeler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 220).

¹¹⁶ BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 18b.

¹¹⁷ BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 19a; *Takvim-i Vekayi*, nr. 204, 23 Ağustos 1840 (24 Cemaziyelâhır 1256).

¹¹⁸ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri, (TSMA, D.), nr. 976/01; TSMA, D., nr. 977/01; TSMA, D., nr. 980/01; TSMA, D., nr. 980/02; BOA, Hazine-i Hâssa Nezareti Defterleri, (HH.d.), nr. 22921. Bunlardan son iki defter, Atiyye Sultan'ın vefatından sonra düzenlenmiştir.

¹¹⁹ Şehsuvaroğlu, a.g.m., s. 1201.

meli berber peşkirlerinden, gümüş tepsiler, taslar, aynalar makas, inci ve sırma işlemeli yorgan, yatak, şilte ve döşek yüzü, çarşaf, elvan pul işlemeli şerbet yağlığı, havlular, ihramlar, sırma işlemeli atlas çantalar, sandıklar, yemek takımları, kaşıklar ve tek tek bahsi mümkün olmayan pek çok kıymetli eşya mevcuttu¹²⁰. Atiyye Sultan'ın mükemmel bir şekilde hazırlanan çeyzinde en dikkat çekici eşyalardan birisi de damat Ahmed Fethi Paşa için, 37.954 kuruşa mal edilen, roza elmas ile süslü, altın üzerine mine tuğralı mızıkla çalan sakal tarağıydı¹²¹. Ayrıca çiftin ikamet edeceği Arnavutköy sahilhanesinin mefruşatı da sultanın çeyzinde yer almıştı¹²². Atiyye Sultan'ın cariyelerine verilen hediyelerle birlikte, bu görkemli çeyzinin hazineye maliyeti bir defterde 7.443.061 kuruş iken¹²³ bir başka çeyiz defterinde ise 6.756.961 kuruş olarak verilmiştir¹²⁴. Ayrıca düğüne davet edilen şeyh, müderris, imam, hatip ve diğer-

¹²⁰ TSMA, D., nr. 976/01; TSMA, D., nr. 977/01; TSMA, D. 980/01; TSMA, D., nr. 980/02; BOA HH.d., nr. 22921.

¹²¹ BOA HH.d., nr. 22921 vr. 3a; TSMA, D., nr. 980/01, vr. 3b; TSMA, D., nr. 980/02, vr. 2a.

¹²² TSMA, D., nr. 980/01, vr. 5b-6a; TSMA, D., nr. 980/02, vr. 4b; TSMA, D., nr. 976/01, vr. 6b.

¹²³ TSMA, D., nr. 976/01, vr. 6b. Atiyye Sultan'ın çeyzinde mevcut olan eşyalar dışında yeniden tanzim olunan eşyaların ve sahilsarayının mefruşatı için ise toplam 3.599.500 kuruş harcandı (TSMA, D., nr. 980/02, vr. 4b). Uluçay, Atiyye Sultan'ın çeyizi için 3.037.519,5 kuruş, düğününde dağıtılan hediyeler içinse toplam 294.486 kuruşluk harcadığını söyler (Uluçay, *Harem II*, s. 94). Şehsuvaroğlu, Sultan II. Mahmud'un, kızı Atiyye Sultan'ın çeyzini vefat etmeden önce hazırlamaya başladığını iddia eder. Bu çeyizde, mücevherler, bir çekmece içinde zümrüt yüzükler, karanfil resminde birçok pırlanta iğneler, üç adet çiçek ve kıymetli taşlar vardı. Bunlara ilaveten, Sultan II. Mahmud'un, Atiyye Sultan'a "gelin olduğu vakit verilecek" şartıyla ayırttığı mücevherler ile oldukça kıymetli mineli eşya ve saatler, roza bilezikler, iri taşlarla işlenmiş taç, mineli dürbün, roza çiçekler, mücevherli saatler olduğundan bahseder (Şehsuvaroğlu, a.g.m., s. 1201).

¹²⁴ TSMA, D., nr. 980/01, vr. 6a. Bu fark iki deftere de kaydedilen çeyiz masraflarının bazı yerlerde farklılık arzemesinden kaynaklanmıştır. Örneğin Atiyye Sultan'ın cariyelerine verilen hediyelerin listesinde tanesi 2.000 kuruştan 7 adet fermayış şal defterin birisinde 14.000 kuruş olarak verilmişken (TSMA, D., nr. 980/01, vr. 5a) diğerinde kâtip hatası neticesinde 1.400 kuruş olarak verilmiştir (TSMA, D., nr. 976/01 vr. 5b). Ayrıca bu gibi maddi hataların yanı sıra yapılan bazı ilaveler de hesaba yansımıştır. Şöyle ki: Atiyye Sultan'ın sırma, tül, kadifeden yapılan perde vs. eşyalarının ilk masrafı 484.110 kuruş gösterilmiş iken (TSMA, D., nr. 976/01 vr. 6a) diğer defterde bu meblağa 73.360 kuruş daha eklenerek toplam 557.470 kuruşa tamamlanmıştır (TSMA, D., nr. 980/01, vr. 5a). Hesaplamadaki bu ve benzeri farklılıklar ile yanlışlıklar da genel toplama yansımış, ortaya iki farklı meblağın çıkmasına yol açmıştır. Sultan II. Abdülhamid'in kızı Naime Sultan'ın çeyiz masrafları da belgelerde farklı meblağlarla verilmiştir. Bu belgelerden bir kısmında tahmini olarak yapılacak harcamalara göre, Naime Sultan'ın çeyiz masrafı en az 14.138.92; en çok ise 17.688.58 kuruştur (Bağçe, a.g.t., s. 39-40).

lerine dağıtılmak üzere toplamı 293.350 kuruş olan 1124 çıkm hazırlandı. Bu meblağdan hariç, 294.483 kuruş daha dağıtıldı¹²⁵. Sultan II. Mahmud'un diğer kızı Mihrimah Sultan'ın düğününde de 48.500 kuruşluk hediye dağıtılmıştı¹²⁶. Buradan da anlaşıldığı üzere, hazineye oldukça büyük maliyetler getiren sûr-ı hümayunlardan birisi de Atiyye Sultan'ın düğünüdür.

Atiyye Sultan'ın çeyiz alayından, mevcut sûrnâmede derinlemesine bahsedilmemişse de bu konuda Ubicini birtakım bilgiler vermiştir. Yukarıda da bahsedildiği gibi, değerli kumaşlar, mücevherlerden oluşan Sultan Abdülmecid'in, Atiyye Sultan için yeniden tanzim ettirdiği çeyiz, sarayın salonunda teşhir edildikten sonra çeyiz alayıyla yeni evli çiftin ikametine tahsis edilen Arnavutköy Sahilsarayına götürüldü. Atiyye Sultan'ın muhteşem çeyizini görebilmek için, Çırağan'dan, Arnavutköy'e kadar yaklaşık bir buçuk fersah¹²⁷ uzunluğunda bir kalabalık toplandı. Kalabalığın büyük çoğunluğunu sıcaklığın gölgede 34 derece olmasına aldırmayan kadınlar oluşturdu. Çeyiz alayının başında giden atlı bir müzisyen grubunu, tören kıyafetleriyle saray memurları izledi. Onların ardında Atiyye Sultan'ın çeyizinin yüklendiği bir düzine deve ile kadife kaplı sandıklarla yüklü yirmi civarında katır vardı. En sonda ise içinde işlemeli gümüş zarflar, şekerleme tepsileri, bantları değerli taşlarla işlenmiş kadifeden yapılmış, som altından bir çift takunya bulunan arabalarla, içleri mücevherlerle dolu sepetleri başlarında taşıyan iç oğlanları gidiyordu. Saat dokuz civarında Çırağan'dan hareket eden alay, Arnavutköy'e vardığında öğle vakti olmuştu. Ubicini, kilometrelerce devam eden bu kalabalığın, bir Avrupalı için çok şaşırtıcı olduğunu ifade etmektedir¹²⁸.

Çarşamba'ya tesadüf eden, düğünün altıncı günü gerçekleştirilen Atiyye Sultan'ın görkemli çeyiz alayından sonra¹²⁹, İstanbul'da bulunan tüm sefirler, eş, başkâtip ve baş tercümanlarıyla birlikte, hariciye neza-

¹²⁵ Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 134n.

¹²⁶ Uluçay, *Harem II*, s. 94.

¹²⁷ Denizde üç millik mesafe. (Develioğlu, *a.g.e.*, s. 261).

¹²⁸ Ubicini, *a.g.e.*, s. 114-115. Eserde gelin alayı muhtemelen çevirmenin hatası neticesinde "aluz alayı" olarak verilmiştir (Ubicini, *a.g.e.*, s 115). Doğrusu, arûs alayıdır (Sami, *a.g.e.*, s. 934; Develioğlu, *a.g.e.*, s. 39; Uluçay, *Harem II*, s. 105; Uluçay, *a.g.m.*, s. 145).

¹²⁹ BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 19a.

retinden yazılan tezkirelerle düğüne davet edildiler¹³⁰. Elçilerin, düğüne eşleriyle birlikte katılmalarının, Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerden birisi olduğu söylene de¹³¹ Tanzimat'tan önce Sultan II. Mahmud'un kızlarından Saliha Sultan¹³² ve Mihrimah Sultan'ın düğünlerine de, elçiler eşleriyle katılmıştı¹³³. Atiyye Sultan'ın düğününde, sefirler için, Dolmabahçe'deki Tüfenk Fabrikasındaki Divanhane'de altın ve gümüş takımlar ve nefis eşyalarla bezenmiş, limon ağaçlarına kadar düşünülmüş, mükemmel bir alafrağa sofra hazırlandı¹³⁴. Ayrıca tedbir olarak altı kıta fayton da hazır edildi¹³⁵. Sefirler, maiyetleriyle birlikte saat sekiz civarlarında davete iştirak edip¹³⁶, Tüfenkhane Vapur Dairesi sofasında toplandılar¹³⁷. Burada protokole göre ağırlanan sefirler, ilk önce tercüman, müsteşar ve ardından hariciye nâzırı ve son olarak da sadrazam tarafından karşılanarak, hoş geldin seremonisinde görüştüler. Tüfenkhane'de düzenlenen başka bir odada biraz bekletildikten sonra¹³⁸, saat dokuzda sefirler ve beraberindeki davetliler ziyafet sofrasına oturdular¹³⁹. Sefirler için getirilen mızika takımı çalmaya başladı¹⁴⁰. Bir müddet sonra sefirler, adet ve usulünce ayağa kalkıp, övgü dolu, güzel sözlerle sultanı andılar. Akabinde, Sultan'a hürmeten, Dolmabahçe açıklarında demir atmış İngiltere ve Fransa beylik sefinelerinden yirmi bir pare top atıldı. Bunun üzerine, Hariciye Nâzırı Reşid Paşa da Avrupa Devletleri ile Osmanlı Devleti'nin dostluğu üzerine bir konuşma yaptı. Ardından, Dolmabahçe karşısında demirli kalyon-ı hümayundan, sefir gemilerinin top atışına karşılık yirmi bir pare top atılarak, merasim başladı. Yemekten sonra, diğer odaya geçildi ve Sultan Abdülmecid de odaya teşrif ederek, sefirlerle görüştü. Padişahın teşrifinden mem-

¹³⁰ *Ceride-i Havâdis*, nr. 3, 20 Ağustos 1840 (21 Cemaziyelâhır 1256); *Takvim-i Vekayi*, nr. 204, 23 Ağustos 1840 (24 Cemaziyelâhır 1256).

¹³¹ Adnan Giz, a.g.m., s. 369.

¹³² Aynur, a.g.e., s. IX, 133; Aynur, a.g.m, s. 34.

¹³³ Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 4-5*, s. 23, 140.

¹³⁴ BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 19a; *Ceride-i Havâdis*, nr. 3, 20 Ağustos 1840 (21 Cemaziyelâhır 1256). Bu sofrta takımlarının, Sultan II. Mahmud'un Fransa'dan bir milyona getirttiği, lâl yemek takımı olduğu rivayet edilir (Ubicini, a.g.e., s. 115).

¹³⁵ BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 19a.

¹³⁶ *Ceride-i Havâdis*, nr. 3, 20 Ağustos 1840 (21 Cemaziyelâhır 1256).

¹³⁷ BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 19a.

¹³⁸ *Ceride-i Havâdis*, nr. 3, 20 Ağustos 1840 (21 Cemaziyelâhır 1256).

¹³⁹ BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 19a.

¹⁴⁰ BOA, Sadaret A.d nr. 366, vr. 19a; *Ceride-i Havâdis*, nr. 3, 20 Ağustos 1840 (21 Cemaziyelâhır 1256).

nuniyetlerini bildiren sefirler, onun ayrılmasından sonra, bir müddet daha eğlenip, geri döndüler¹⁴¹.

Çeyiz alayının ertesi günü düzenlenen gelin alayı ile yedi gün süren düğün tamamlandı. Atiyye Sultan, Arnavutköy'deki Sahilsarayına gitmeden önce, saraydan ayrılırken, Sultan Abdülmecid, kendisine yakut, zümrüt ve beyaz pırlanta olmak üzere üç tane çok kıymetli yüzük tak-tı¹⁴². Gelin alayı, sabah sekizde muhteşem bir kalabalıkla Çırağan Sarayı'ndan hareket etti. Silahlarını kuşanan muhafız askerleri yol boyunca dizildi. Mızıkacı takımları Türk musikisi icra etti. Alayın önünde yaşmaklı ve feraceli saray kadınları ve memur eşlerinin arabaları vardı. Peşinden kızlar ağasının eşliğinde, sultan ve annesi, yüzleri açık fakat arabalarının perdeleri kapalı olarak geçtiler. Alayın en arkasında da saray mensupları, sivil ve askerler, tören kıyafetleriyle vezirler ve yan yana olarak şeyhülislam ve sadrazam bulunmaktaydı. Alayın Arnavutköy'e varmasıyla, tüm davetliler iki sıra halinde dizildi. Bunların arasından geçen araba, Atiyye Sultan'ı, Damat Ahmet Fethi Paşa'nın kendisini beklediği hareme varan geniş merdivene kadar getirdi. Ahmet Fethi Paşa, Sultan Abdülmecid'in arabasının önünde saygıyla eğildikten sonra, Atiyye Sultan'a bir demet çiçek sundu. Atiyye Sultan'ın eşiği geçmesine yardım etmek için kendisini kaldırmaya yeltendiyse de sultan annesine döndü. Birkaç dakika süren bu nazın ardından Ahmed Fethi Paşa'nın elini tutmasına izin veren Atiyye Sultan'ı Ahmed Fethi Paşa, harem daireesine götürdü, kendisi de selamlığa çekildi. Davetliler ikiye ayrılarak, hanımlar Atiyye Sultan'la birlikte hareme girdi. Sultanın kendilerini kabulünü bekledi. Kabulün ardından da kendileri için hazırlanan odalara çekilerek, müzisyenleri dinleyip, birbirlerini ziyaret ettiler. Paşalar da kahve, çubuk, şerbet içip, müzik dinleyerek, çadırlarına döndüler. Davetlilerin çekilmesinin ardından, Damat Ahmed Fethi Paşa, ellerinde meşalelerle önde giden hadım ağalarının peşinden hareme gitti¹⁴³.

Böylece, *şeref-i sihriyyete* nail olan Ahmed Fethi Paşa, 14 Ağustos 1840 (16 Cemaziyelâhır 1256)'ta, Sultan Abdülmecid'e şükranlarını sunmak üzere mâbeyn-i hümayun'a geldi. Sultan Abdülmecid de kendisine çok değerli, büyük bir pırlanta yüzük hediye etti. Ardından Sultan Abdül-

¹⁴¹ *Ceride-i Havâdis*, nr. 3, 20 Ağustos 1840 (21 Cemaziyelâhır 1256).

¹⁴² Şehsuvaroğlu, a.g.m., s. 1202.

¹⁴³ Ubcini, a.g.e., s. 115-117.

meceid, selamlık resmi için Boğaziçi'nde Efendiburnu'ndaki Tefvikiye Camii'ne geçti. Cuma namazının ardından da Atiyye Sultan ve Ahmed Fethi Paşa'yı tebrik için sahilhanelerine teşrif edip, burada akşam yemeği yedikten sonra, gece saat iki civarında mâbeyn-i hümayuna döndü. Sultan Abdülmecid, yemekten sonra, Atiyye Sultan'ın kethüdası Necib Efendi ve Ticaret Müsteşarı Enverî Efendi'ye düğünde yaptıkları hizmetlerden dolayı, birer elmaslı kutu, Ebniye-i Hassa Müdürü Halim Efendi'ye de bir mücevherli zarf hediye etti. Ayrıca, yemekte, Busko¹⁴⁴ adlı hokkabaz iki kez Batılı usulde gösteri yaptı¹⁴⁵.

Sonuç

Babası II. Mahmud vefat ettiğinde henüz 15 yaşında olan Atiyye Sultan'ın düğününü birlikte eğitim aldıkları kardeşi Sultan Abdülmecid yaptı. Atiyye Sultan, 8 Ocak 1840'ta Sultan Abdülmecid'in nezdinde oldukça itibarlı olan Meclis-i Ahkâm-ı Adliye Âzâsı Ahmed Fethi Paşa ile nişanlandı. Nişandan altı ay sonra, 25 Haziran 1840 Perşembe günü nikâhı kıyılan sultanın düğünü, 7 Ağustos 1840'ta Cuma günü Dolmabahçe'de başladı.

Sultanların düğünlerinin görkemi, babalarının sağ olması veya mevcut padişahın kendilerini sevip sevmemeleriyle yakından ilgiliydi. Atiyye Sultan'ın yedi gün süren düğünü de en az, Sultan II. Mahmud'un kızları Saliha ve Mihrimah sultanlar için yaptırdığı düğünler kadar ihtişamlıydı. Düğün töreni ve Atiyye Sultan'a özel olarak yeniden tanzim ettirilen çeyiz için de hiçbir masraftan kaçınılmadı.

Sultan Abdülmecid'in tahta çıkışı ve Tanzimat'ın ilanından sonra yapılan bu ilk hanedan düğünü, bazı ufak farklılıklar gösterse de geleneksel sûr-ı hümayunlar gibi icra edilmişti. Bu görkemli düğünde nikâh, âdet olduğu üzere şeyhülislam tarafından Hırka-i Saadet dairesinde kıyılmış, çoğu sultanınki gibi Atiyye Sultan'ın vekilliğini de darüssaa-de ağası yapmıştı. Osmanlı geleneğine uygun olarak, açık havada yapılan düğünde, çeşitli eğlenceler düzenlenmiş, çadırlar kurulmuş, davetliler rütbelerine göre gün gün çadırlarda ağırlandı. Önceki sûr-ı

¹⁴⁴ Rus erkek adı (İskender Türe, *Yabancı Şahıs İsimleri*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Bilgi İşlem Koordinatörlüğü, Terminoloji seri no:2, İstanbul 2003, s. 62).

¹⁴⁵ *Takvim-i Vekayi*, nr. 205, 8 Eylül 1840 (11 Receb 1256); *Ceride-i Havâdis*, nr. 3, 20 Ağustos 1840 (21 Cemaziyelâhur 1256).

hümayunlardan farklı olarak, düğüne katılacakların sayısında bir kısıtlamaya gidilmesi için irade çıkarılmışsa da uygulanamayarak, eskisi gibi, davetli yelpazesi geniş tutulmuştur.

19. yüzyılın sonlarından itibaren Batı tesirinin gittikçe arttığı Osmanlı saray düğünlerinde bazı geleneklerden vazgeçilse de, saltanat varlığını sürdürdüğü müddetçe birçok gelenek ve göreneğe sadık kalınmıştır. Netice itibariyle, diğer saray düğünleri gibi, Atiyye Sultan'ın ihtişamlı düğünü tahta yeni çıkan ve Tanzimat'ı ilan eden Sultan Abdülmecid'in, Osmanlı hanedanının itibarını muhafaza, Devleti'nin gücünü, reyası ve diğer ülkelere ispat etme arzusunun bir tezahürü olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- İrade Tasnifi, Dahiliye (İ.DH), nr. 5/224, 5/229.
- Bâbîâlî Evrak Odası Defterleri, Sadaret Defterleri (BOA, Sadaret A. d), nr. 365, 366.
- Cevdet Tasnifi, Dahiliye (C.DH), nr. 217/10829.
-Saray (C.SM), nr. 1/11, 171/8551.
- Hazîne-i Hâssa Defterleri (HH.d), nr. 22921.
- Tahvîl Kalemî Defterleri, Atik Vüzera nr. 39.

B. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, [Defterler (TSMA, D.), nr. 976/01, 977/01, 980/01, 980/02.]

Gazeteler

Cerîde-i Havâdis, nr. 2, 3.

Takvim-i Vekayi, nr. 84, 129, 190, 201, 204, 205.

Araştırma Eserleri ve Makaleler

Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, Hazırlayan: Kâzım Arısan ve Duygu Arısan Günay, II, İstanbul 1995.

Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, c. IV-V, VI, İstanbul 1999.

- Akyıldız, Ali, *Mümin ve Müsrif bir Padişah Kızı Refia Sultan*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1998.
- Akyıldız, Ali, "Sultan II. Mahmud'un Hastalığı ve Ölümü", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 4 (İstanbul 2001), ss. 49-84.
- Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilât-ı Kadîmemiz*, Baskıya Hazırlayan: Niyazi Ahmet Banoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul t.y.
- Alıklıç, Dünder, "Osmanlı Saray Teşrifâtı ve Törenleri", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 9 (2002), ss. 875-886.
- And, Metin, *40 Gün 40 Gece, Osmanlı Düğünleri, Şenlikleri, Geçit Alayları*, Toprakbank, İstanbul 2000.
- And, Metin, "Sur-ı Hümayun", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Tarih Vakfı Yayınları, c. 7, (1994), ss. 71-72.
- Arslan, Mehmet, *Türk Edebiyatında Manzum Surnameler Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1999.
- Arslan, Mehmet, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 4-5*, Sarayburnu Kitaplığı, İstanbul 2011.
- Arslan, Mehmet, "Osmanlı Saray Düğünleri Ve Şenlikleri Ve Bu Konuda Yazılan Eserler: Sûrnâmeler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, c. 9, (Ankara 1999), ss. 169-189.
- Aydın, Hilmi, "Hırka-i Saadet Dairesi Ve Mukaddes Emanetlerimiz", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, c. 11, (Ankara 1999), ss. 543-551.
- Aydüz, Salim, "Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık Müessesesi", *Belleten*, c. LXX/ sy. 257 (2006), ss. 167-264.
- Aynur, Hatice, *Saliha Sultan'ın Düğününü Anlatan Surnâmeler (1834)*, Harvard Üniversitesi, YakınDoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Harvard 1995.
- Aynur, Hatice, "Saliha Sultan'ın Düğün Töreni ve Şenlikler", *Tarih ve Toplum*, c. 11/ sy. 61 (Ocak 1989), ss. 30-39.
- Bağce, Betül Kübra, *II. Abdülhamid'in Kızı Naime Sultan'ın Hayatı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 39-40.
- Baycar, Yüksel Aktaş, *II. Mahmud'un Kızı Mihrişah Sultan'ın Sûr-ı Hümayunu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

- Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri 1299-1915*, c. 2, Meral Yayınları, İstanbul 1972.
- Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.
- Cin, Halil, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1974.
- Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1993.
- Eğecioğlu, Ömer, "Kraliçe Victoria'nın Taç Giyme Töreni ve Fethi Ahmed Paşa", *Toplumsal Tarih*, sy. 211 (Temmuz 2011), ss 68-73.
- Ercoşkun, Tülay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Evlilik ve Nikâha Dair Düzenlemeler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.
- Ertuğ, Zeynep Tarım, "Osmanlı Devletinde Resmî Törenler ve Birkaç Örnek", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, c. 9, Ankara 1999, ss. 133-142.
- Eyice, Semavi, "Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. VI (1985), ss. 1596-1599.
- Giz, Adnan, *Osmanlı Prensesleri A-G*, İstanbul Üniversitesi bitirme tezi, no: 3718, İstanbul 1950.
- Giz, Adnan, "İkinci Mahmud'un Kızları", *Tarih Dünyası*, sy. 8 (Ağustos 1950), ss. 317-318, 351.
- Giz, Adnan, "İkinci Mahmudun Kızları II", *Tarih Dünyası*, sy. 9 (Ağustos 1950), ss.368-369, 394.
- Gökyay, Orhan Şaik, "Bir Saltanat Düğünü", *Topkapı Sarayı Müzesi*, Yıllık-1 (1986), ss. 21-55.
- Hut, Davut, "Ahmed Fethi Paşa (1801-1858) Yalısı ve Korusu", *Üsküdar Sempozyumu VI*, (2008), ss. 621-634.
- İrtem, Süleyman Kani, *Abdülmecid Devrinde Saray ve Bâb-ı Âli*, Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2007.
- Karaca, Filiz, *Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifat Müessesesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997.

- Karahüseyin, Güller, *Sultan Abdülmecid'in Hatt-ı Hümayunları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.
- Kuneralp, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber*, İSİS, İstanbul 1999.
- Küçükerman, Önder, "Tanzimat Dönemi Devlet Adamlarından Fethi Ahmed Paşa ve Türk Cam Sanayinin Gelişimine Katkıları", *Sinan Genim'e Armağan-Makaleleri*, (2005), ss. 459-481.
- Mehmed, Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. 1-2-3, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.
- Mehmed, Süreyya, *Nuhbetü'l Vekâyi*, İstanbul 1293.
- Meriç, Ümit, *Seyyahların Aynasında Şehirlerin Sultanı İstanbul*, Albaraka Türk Yayınları, İstanbul 2010.
- Miss Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul, Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*, Çeviren: Banu Büyükkal, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.
- Moltke, Helmuth Von, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, Çeviren: Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969.
- Nutku, Özdemir, "II. Mahmud Döneminde Düzenlenen Önemli Şenlikler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, c. 11, (Ankara 1999), s. 605-614.
- Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1984.
- Örik, Nahid Sırrı, *Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar*, Hazırlayan:Alpay Kabacalı, İstanbul 2006.
- Özdemir, Hikmet, *Âdile Sultan Divânı*, T.C. Kültür Bakanlığı, Türk Klasikleri, Ankara 1996.
- Özen, M. Esiner, "Türkçe'de Kumaş Adları", *Tarih Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, sy. 33 (İstanbul 1982), ss. 291-340.
- Öztuna, Yılmaz, *Devletler ve Hânedanlar, Türkiye, (1074-1990)*, c. 2, Kültür Bakanlığı, 3. Baskı, Ankara 2005.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I-III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2004.

- Peirce, Leslie P., *Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümrânlık ve Kadınlar*, İstanbul 1998.
- Sakaoğlu, Necdet, *Bu Mülkün Kadın Sultanları Vâlîde Sultanlar, Hâatunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanevendiler*, Oğlak Yayınları, İstanbul 2008.
- Sakaoğlu, Necdet, "Âdile Sultan", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Tarih Vakfı Yayınları, c. 1 (1993), ss. 79-82.
- Sakaoğlu, Necdet, "Fethi Ahmed Paşa", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Tarih Vakfı Yayınları, c. 3 (1994), ss. 298-299.
- Saz, Leylâ, *Harem'in İcyüzü*, Milliyet Yayınları, Düzenleyen: Sadi Borak, İstanbul 1974.
- Şehsuvaroğlu, Halûk Y., "Atiye Sultan", *Resimli Tarih Mecmuası*, c. 3/sy. 25 (Ocak 1952), ss. 1200-1202.
- Şehsuvaroğlu, Haluk Y., *Boğaziçi'ne Dair*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1986.
- Şemseddin Sâmî, *Kamus-ı Türkî*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.
- Türe, İskender, *Yabancı Şahıs İsimleri*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Bilgi İşlem Koordinatörlüğü, Terminoloji seri no:2, İstanbul 2003.
- Türkgeldi, Ali Fuat, *Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiyye*, Yeni Matbaa, İstanbul 1928.
- Ubicini, J. H. A., *1855'te Türkiye I*, Çeviren: Ayda Düz, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.
- Uluçay, Çağatay, *Harem II*, TTK, 3. Baskı, Ankara 1992.
- Uluçay, Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1980.
- Uluçay, Çağatay, *Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İcyüzü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1959.
- Uluçay, Çağatay, "Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Ait Bir Araştırma", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, sy. IV (1958), ss. 135-148.
- Uru, Cevriye, *Sultan II. Abdülhamid'in Kızı Zekiye Sultan'ın Hayatı (1872-1950)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu, 3. Baskı, Ankara 1988.

Yıldız, Gültekin, *Neferin Adı Yok Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitabevi, İstanbul 2009.

EK I

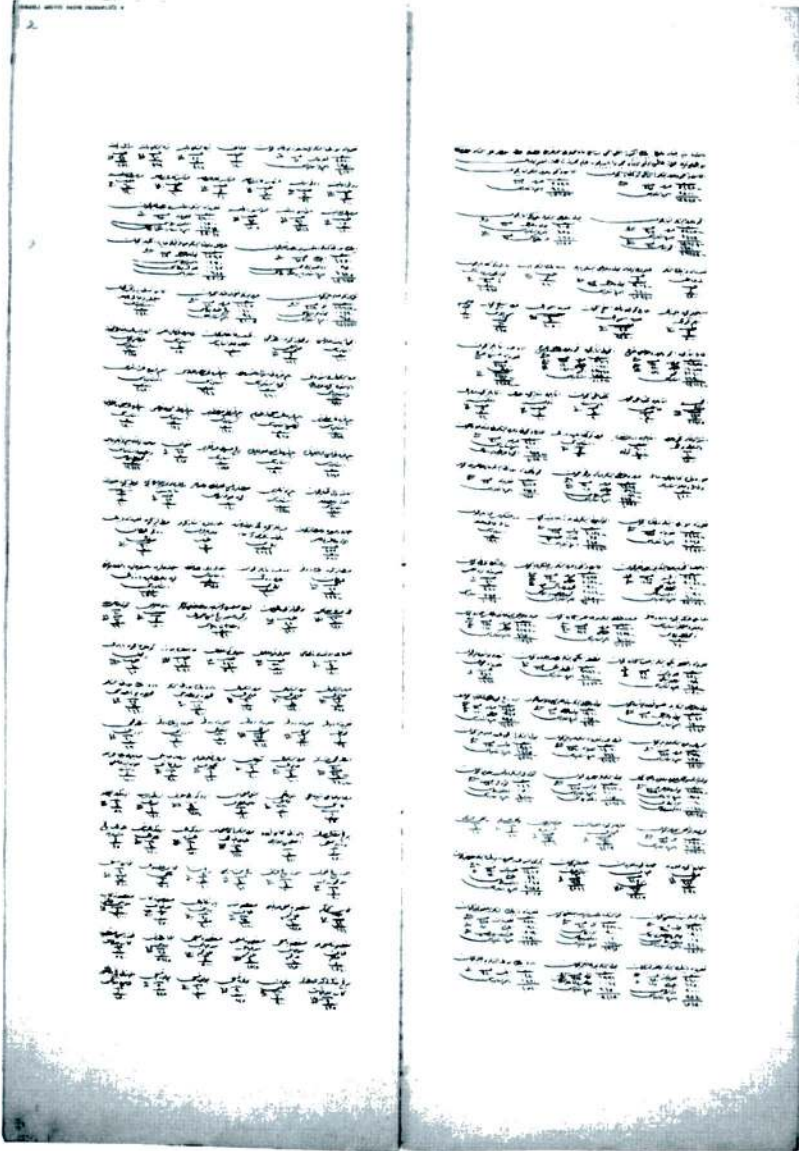
Resim 1 - Atiye Sultan'ın erkek kıyafetiyle çocukluğu
(Halûk Y. Şehsuvaroğlu, "Atiye Sultan", *Resimli Tarih Mecmuası*, c. 3/sy. 25 (Ocak 1952, s. 1200))

EK II

Resim 2 - Damat Ahmed Fethi Paşa
(Halûk Y. Şehsuvaroğlu, "Atiye Sultan", *Resimli Tarih Mecmuası*, c. 3/sy. 25 (Ocak 1952, s. 1201))

EK III

T.90977.0001.00

Belge 1 - Atıyye Sultan için yeniden tanzim edilen çeyiz defterinin ilk sayfası
BOA, TSMA.D977.0001

EK IV

i.DH 5/229

[Handwritten marginal note in Ottoman Turkish script, written vertically in red ink.]

[Main handwritten Ottoman Turkish text, also in red ink, arranged in a vertical column.]

İ.DH.00005

Belge 2 - Aiyye Sultan'ın Ahmed Fethi Paşa ile evliliği hakkında çıkarılan hatt-ı hümayun ahkâmının yerine getirilmesi BOA, İ. DH 5/229.

دوتو خانلو عوفلو سمنلو دینچ علیهم ستم اعطف وکرم
 مناب دوق بخش دبانو ایلاد او بیست مدتی کون مریانه دهم احسانه دومه کراز
 دوت وخطوت ودرمشه زمستانه بعد دایندوت توفیق اقباله به مری وعبی وازهر
 کلین قیادری و شحات ذلول اصفات جریادری اجه نضرتم و فیض باب شوقا لک
 رهوق سابقت هرده تاراد سگ مطیع صلب نامد ایدین نور ایدیع سماغ ساطع و اختر
 معیضا صمدی طایق اوجوب شایو کیوز او توره خطوه سستی ماه رج الیزندت علی ادرت
 جمعه کجده و دفر بایکزه اختر عظیمه سعاده عظیمه انشاء اطلاقه هرما سیدی زایه
 زبور اوقلی مرید و صیه ایدینه بشادت لایبوت سعاده مفر سلطنت فیضیاب سرور و رحمت
 اورینده سستی فیض مسرت قفان صانعت کورس شاهها به توم و مد اید سلطه اور نظام
 شورا چه تقسیم اوفیق هسینه شایم و اوزوت هابو ندی منتسب و از دما و زینت
 مآذانه کوشور کنا ابرجه و عوفت هرینه و حیات بینه استصا اومه کنو صحت مطهره
 کبریا به شکر و در سعادت و عوفت اوج کوبه طوب و نقلت شکره یی اجه اوز
 آیین مسرت اولدی بی صصه و فایز و طوب و توفیق ارضیه به لواز شایم و کبوه
 سلطنت ابره و رسم کاس مسرتی ابقا سادق اوفیق بایت مکارینه عطا شایم
 عذرا لایق بر قعه زیاده جه افضایه تا ایدری و دود و بایست بس ایتلا اقدار نصرت
 و در اول شجاعت هنر از من اهر مست عظیم و کرم بر قی و ذرنت و مضایق سینی ایدیه
 و شاعت اوتوب جه کوز و اصحاب قیوم زور سرت خبر و عاده و کما در تارا استصا اومه
 لواز جهوت ابقا و صحت و فایز و اوج کوبه عیون سلطه اوج رحمت طیب و نقلت
 شکره به رسم سرور شادمانی ادا ایدله صواب جیران ایزت سلطه قدانو حضرت
 مایانو بارشاهه دوی زین و شهنشاهه عرش کاس فیض اتم خانه ام طومنه فی امانت
 مضایق دایم هر کجده اجه سر بر سلطنت عیون و نور تاج دویین ایدیه دومه
 خلوق اینه شایره سلطنت سینه اوز ذرنت هرین شاهان ایزن و دویه در اوق
 خسود این عزت وین و اقبال و خطوت اعلی اید زبور اید امین ایدله ایزم
 تبریک و تهنیت و استعجاب کاس توفیق اذنت سابقت هرینه عیدم زینم
 و کلا فیض و اقبال اجه مانتک ایزنه هایدینه رف و تقدیم ایزمدر ایزانه شایم
 دوی شوق ایدیه لواز نظر کازم ایزت ایزمجه سولیه سولیه حق سلا مری
 کاس توتیات و قیادری و کاز و ماس نقلت مندوبی سوز ایزم ایزم مایست
 ایزد شایم دوتو خانلو معدلو دینچ علیهم ستم اعطف وکرم

Belge 3 - Atiyye Sultan'ın doğumu münasebetiyle şenlik yapıldığına dair Cezayir Valisi'nin arızası BOA, C.SM 1/11.